

ՅՕԴՈՒԱԾ-ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐԿՈՒՄԸ ՍՓԻՒՌՔԵԱՆ ՀՈԼՈՎՈՑԹԻՆ ՄԷՋ ԵՒ ՀԱՅ ՓԵՐՈՆԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՊԱՐԱԳԱՆ

ԽԱՋԻԿ ՏԷՐ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ

Միջազգային յարաբերութիւններու ոլորտին մէջ սփիւռքներու երեւոյթը եւ անոնց քաղաքական դերակատարութիւնը յատուկ ուշադրութեան արժանանալու սկսաւ պաղ պատերազմի աւարտին, առ ի հետեւանք Համաշխարհայնացման (globalization) Հոլովոյթին եւ միջազգային բեմահարթակին վրայ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու (ԱՄՆ) դրաւած առաջնային դիրքին: Կազմակերպուած, եւ ամերիկեան ընկերութեան մէջ կատարելապէս Համարկուած ազգային ու էթնիկական Հաւաքակաճութիւններու զօրաշարժը, Ուաշինկթընի արտաքին քաղաքականութեան օրակարգին վրայ կը բերէ զանազան երկիրներու ներքին թէ արտաքին Հարցեր, որոնց Համեմատ ամերիկեան կառավարութիւնը, ներքին թէ արտաքին նկատառումներէ մղուած, պարտաւորուած կը զգայ դիրք ճշդելու: Եւ քանի որ այդ դիրք ճշդողը յետ-զաղ պատերազմեան աշխարհի միակ զերհօր պետութիւնն է, անոր խօսքը այս կամ այն ձեւով կ'ունենայ իր ազդեցութիւնը: Սփիւռքեան զօրաշարժը այսօր միջազգային քաղաքականութեան օրակարգի Հարցերուն կու տայ intermestic¹ բնոյթ մը, եւ այդ մէկը ամէնէն աւելի բացայայտ է ԱՄՆի մէջ²:

Այս բոլոր փոփոխութիւնները բնականաբար կ'ազգեն նաեւ Հայկական սփիւռքի Հոլովոյթին: Փաստօրէն, Սփիւռքը (զլիսագիրով գրուած այս բառը պիտի վերաբերի Հայաստանէն դուրս Հայկական կազմակերպուած Համայնքներու երեւոյթին) վերասահմանման ընթացքի մէջ է եւ այդ վերասահմանումը, դիտակցաբար թէ անդիտակցաբար, օրակարգի վրայ կը բերէ քաղաքական Համարկումի (integration) խնդիրը: Ընդհանուր վարկածը այն է, որ ցարդ իրենց տեղակայուած երկիրներու քաղաքական կեանքին մասնակցելէ խուսափող Համայնքները սկսած են դուրս գալ այդ մեկուսացումէն եւ ակտիւօրէն մասնակցել տեղական քաղաքական Հոլովոյթին: Այս իրողութիւնը, իր կարգին, հիմնական անդրա-

զարձ կ'ունենայ Սփիւռքեան գոյութեան ընկալման ու մեկնարանութեան:

Նախքան այս վարկածին յաւելիալ մանրամասնումը, անհրաժեշտ են սկզբնական յուսարանութիւններ, որովհետեւ այդպիսի բանաձեւումով այս Հաստատումը իրաւացիորէն կրնայ Հարցականներու տակ դրուիլ: Երկու Հարցականներ Հիմնականին մէջ իրենք զիրենք կը պարտադրեն: Առաջին՝ նկատի ունենալով յատկապէս Լիբանանի Հայ Համայնքի մասնակցութիւնը երկրի քաղաքական կեանքին եւ քաղաքական կառոյցի ձեւաւորման՝ դեռեւս առաջին ժամանակներէն (երեսնականներ), որքանո՞վ ճիշդ է վերոնշեալ վարկածին Հաստատումը: Երկրորդ՝ Հայ ծագումով անհատներ միշտ երեւցած են ու դերակատարութիւն ստանձնած տարբեր երկիրներու քաղաքական հոյովոյթներուն մէջ: Աւելին, յատկապէս ինչ կը վերաբերի Համայնափար միջազգայնական զաղափարախօսութեան հետեւորդ Հայերուն, անոնք միշտ ալ ակտիւ եղած են իրենց բնական երկիրներու Համայնափար շարժումներուն մէջ: Անմիջականօրէն մտաբերուող այս նկատողութիւնները անկասկած իրենց Հիմնաւորումը ունին եւ մինչեւ իսկ կրնան ենթադրուիլ այլ վարկածներու բանաձեւման:

Սակայն վերոնշեալ վարկածը սերտօրէն առնչակից է իր գոյութեան, հետեւաբար՝ կազմակերպումին յատուկ իմաստ մը տուած Սփիւռքին, ուր ազգային ինքնութիւնը եւ քաղաքական լոբանումը անբաժանելի են Հայրենիքի զաղափարէն: Ազգային ինքնութեան այդ լոբանումը, իր Հայրենիքը կորսնցուցած սփիւռքաւայրն Համար Վրադաքականութիւնը Հասկացութիւնը կապած էր Հայրենիք վերադարձի ծրագրին, որով եւ սփիւռքեան գոյութիւնը կը Հասկցուէր որպէս ժամանակակար Հանդրուան: Իսկ երկրի մը մէջ իր գոյութեան Հանդրուանային իմաստ տուած Հաւաքականութեան մը Համար, տեղական քաղաքականութեան մասնակցութիւնը ազգային-ծրագրային բնոյթ չէր կրնար ստանալ բացի երբ նոյն երկրին գոյութիւնը, Լիբանանի օրինակով, ինչ որ ձեւով անխուսափելի կը դարձնէր այդ: Նոյնիսկ Լիբանանի պարագային, քաղաքական կեանքին մասնակցութիւնը, Հայկական երեսփոխանական պլոք եւ նախարարական պաշտօններու վրայ Հայեր ունենալով Հանդերձ, չէ փոխած սփիւռքեան գոյութեան Հանդրուանային Հասկացողութիւնը, եւ տեղւոյն Հայերը ոչնուազ Հայ եւ ոչ ալ աւելի լիբանանցի ըլլած է՝:

Կարելոր է դիտել տալ, որ սփիւռքեան Հանդրուանային գոյութեան այս լոբանումը Հասարակ յայտարարի վերածուած էր Հաւասարապէս Ս. Թորհրդային Հայաստանի իրականութիւնը ընդունող, Ս. անոր Հակադրուած շրջանակներու մօտ, որքան ալ որ աւելի շեշտուած ըլլար վերջիններուն պարագային: Միայն զօրաւոր յանձնառութիւն մը՝ միջազգայնական զաղափարախօսութեան կամ աշխարհաքաղաքացիութեան, կրնար

Սփիւռքը այլ ձևով սահմանել: Այդ փորձերը կամ շատ սահմանափակ եղած են, կամ այ՛ սփիւռքեան գոյութիւնն ու ազգային ինքնութիւնը պարզապէս չէր հետաքրքրած վերոյիշեալ գաղափարախօսութիւններու հետեւողները: Հետեւաբար՝ Սփիւռքի մէջ քաղաքական մասնակցութիւնը չէ ունեցած ծրագրային բնոյթ, եղած է պատահական, բացառապէս մնացած է անհատական նախաձեռնութեանց ծիրին մէջ եւ քաղաքական համարկումը չէ եկած Սփիւռքի օրակարգին վրայ:

Սերտօրէն առնչակից Սփիւռքի կազմաւորման հղովոյթին, որ հիմնաւորուած էր ԼՅրդ դարու Զարթօնքի շարժումով ձեւաւորուած ազգային ինքնութեան արդիական ըմբռնումով, սփիւռքեան գոյութեան որոշակի հասկացութիւն մըն է, որ ԶՅրդ դարու վերջին տասնամակին վերջնականապէս տազնապի մէջ մտաւ եւ վերասահմանումներու անհրաժեշտութեան դէմ յանդիման կը գտնուէր: Մինչ դժուար չէ այդ տազնապին անխուսափելիութիւնը փաստարկել, կասկած չկայ որ եւ ազգային, եւ համաշխարհային ոլորտներու մէջ իրերայաջորդ իրադարձութիւնները արագացուցին զայն: Հայաստանի անկախացումն ու անոր հետեւանքները, պաղ պատերազմի աւարտն ու համաշխարհայնացումը, եւ տակաւին համամարդկային տարողութեամբ մշակութային խոր փոփոխութիւնները (որոնք կապուած են արդիականութեան տազնապին) - վերջնական՝ համաձայն յետ-արդիական աշխարհայնացքին, ժամանակաւոր եւ ամէն պարզապէս առանց արդիականութեան տիեզերականութիւնը հարցականի տակ դնող ըստ արդիականութեան պաշտպաններուն - կրնան համարուիլ կառուցային (structural) ոլորտը որ անխուսափելի կը դարձնէ Սփիւռքի նոր հորիզոններու փնտռուտը: Քաղաքական համարկման նախաձեռնութիւնները՝ ինքնարուիս ըլլան անոնք, պայմաններէ թելադրուած, թէ՛ ծրագրային բնոյթի, այդ փնտռուտքին ամենաաշխուռ երեւոյթն են:

Այս վարկածին վրայ հիմնուելով, ներկայ աշխատասիրութիւնը պիտի անդրադառնայ Սփիւռքի մէջ քաղաքական համարկման հարցին, փորձելով բացատրել, թէ ինչու՝ այն մաս չկազմեց Սփիւռքի ծրագրին: Այդ ընելու համար ուսումնասիրութեան առարկայ պիտի ըլլայ Արժանիքների Օտարներու Փերոնական Եարժման՝ հայերու մասնակցութիւնը: Երեւոյթը խրախուսուել է, նախ՝ որովհետեւ քաղաքական համարկման փորձ մըն է, ապա՝ որովհետեւ այդ փորձին ճախողութիւնը ինքնին կու գայ փաստարկելու, թէ քաղաքական համարկումը այն ժամանակ մաս չէր կազմեր Սփիւռքի ծրագրին: Անուշտ, անոնք որոնք նախաձեռնեցին այդ Եարժման շատ հաւանաբար - եւ բնականաբար - մղուած էին նաեւ անհատական շահագրգռութենէ: Սակայն իրողութիւն է նաեւ, որ այլ անհատ հայեր ատենին մաս կազմած են Փերոնական Եարժման առանց որ այդ մաս-

նակցութիւնը առնչակից ըլլար իրենց ազգային պատկանելիութենէն թե-
յազրուած մղումի մը Անոնք Համոզուած էին փերոնական գաղափարա-
խօսութեամբ, Հետեւորդ էին Փերոնին կամ այ որեւէ անհատական շահ կը
Հետապնդէին: Օտարներու Փերոնական Եարժման նախաձեռնող Հայերը
ոչ միայն Համոզուած էին փերոնականութեան սկզբունքներուն, այլև,
ինչպէս այս ուսումնասիրութիւնը պիտի փորձէ ցոյց տայ, կը մտածէին
Հայ Համայնքին Համար ծրագրի մը մասին եւ իրենց քաղաքական մաս-
նակցութիւնը Հիմնաւորած էին նաեւ Հայկական-ազգային մտահոգու-
թիւններով: Թէ ինչպէս յաջողած էին իրենց ազգային պատկանելիութիւ-
նը եւ փերոնականութեան ազգայնութիւնն ու ընկերային դասանանքը
Համադրել՝ հարցադրում մըն է, որ դուռ կը բանայ իրենց ժամանակին
տիրապետող մտայնութենէն դուրս գալու իրենց ճիշդ բացատրութեան:
Բայց, Հակառակ որ բոլորն այ գործօն անդամներ էին գաղութային կազ-
մակերպութիւններու եւ բազմիցս փորձած իրենց տեսակէտը ընդունելի
դարձնել որպէս Համայնքային ծրագիր եւ Համայնքը մասնակից դարձնել
իրենց ժամանակի արժանիքներէն քաղաքական հոլովոյթին, իրենց առա-
ջարկը տեղ չգտաւ: Անշուշտ, ոչ միայն ներքին-Համայնքային ազդակն է,
որ կը բացատրէ այս էմաիտոլութիւնը: Փերոն, բնականաբար, աւելի Հե-
տաբըքրուած էր արար ու հրեայ Համայնքներով ԱՄՆի կամ արարական
երկիրներու իր յարաբերութեանց Հեռանկարի բերումով, քան թէ Հայ Հա-
մայնքով, որուն Հազիւ թէ ծանօթ ըլլար: Հայ փերոնականներու նախա-
ձեռնութիւնը, անխուսափելիորէն, Համայնքին մէջ մեկնարանուեցաւ որ-
պէս անհատական շահագրգռութիւն: Բայց կային նաեւ այլ պատճառներ՝
առնչակից Համայնքային գոյութեան ըմբռնումին: Այդ ըմբռնումը իր է-
ութեամբ պահպանողական էր, բառին ընթացիկ Հասկացութեամբ թէ գա-
ղափարախօսական իմաստով, եւ թույլ չտուաւ իր ժամանակին Համար յա-
ռաջադէմ քաղաքական այլ ծրագրի իրականացումին: Այս երեւոյթն է որ
լուսարձակի տակ պիտի աւնտի այս աշխատասիրութեան մէջ:

Աշխատասիրութիւնը կը բաժնուի երեք Հիմնական մասերու: Առաջին
մասը կ'անդրադառնայ սփիւռքագիտութեան յարմար մեթոտարանու-
թեան մը սահմանումին, Հիմնուած ընկերային գիտութիւններու տարրեր
ձօնեցումներու վրայ: Երկրորդ մասով լուսարձակի տակ կ'աւնտի
Սփիւռքի հոլովոյթը եւ անոր ծիրին մէջ՝ քաղաքական Համարկումի բա-
ցակալութեան պատճառը: Հակառակ Հայաստանամերձ Համայնքներէ Հե-
տադրութեան, Արժանիքին Հայ Համայնքը իր գոյութեան կացութիւ-
նը սահմանած էր միւսնոյն ընդհանուր ըմբռնումին ու չափանիշերու: Հի-
ման վրայ՝ Վերջին բաժնով կը ներկայացուի Հայ փերոնականներու պա-
րագան, անոնց քաղաքական ծրագրի Հիմնաւորումները եւ գաղափարա-

խօսական ու այլ պատճառները որոնք զիրենք մտեցուցած էին փերոնականությանը նախաձեռնության աւարտը առանձին Հետաքրքրություն կր ներկայացնէ Սփիւռքի քաղաքական Համարկումի բացակայութեան վարկածի բացատրութեան վերջարանը պիտի անդրադառնայ Սփիւռքի մէջ քաղաքական Համարկումի հոլովոյթին, առանձին ուշադրութիւն դարձնելով Արժանթինի պարագային՝ 1976-1983 զինուորական բռնատիրութեան ժամանակաշրջանին, 1983ին ժողովրդավարութեան վերադարձի ազդեցութեան եւ Հայաստանի անկախութենէն յետոյ բացուած Հանդրուսանին Հեռանկարներուն:

**ՄՓԻՒՌՔԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ. ՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՄԱՀՄԱՆՄԱՆ
ՄԵԹՈՏԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ**

Ընկերային գիտութիւններու ոլորտին մէջ Սփիւռքի մասին ընդհանուր տեսութեան մը սահմանման հիմնական դժուարութիւնը փաստարկումներու Հաստատ ենթահողի մը բացակայութիւնն է: Չկան վիճակագրական տուեալներու ընդհանրական աղբիւրներ, ուրկէ կարելի ըլլայ ձեռք բերել անհրաժեշտ փաստարկումներ, դասական գիտական մեթոտարանութեան Հետեւումով վարկածներ Հաստատելու Համար:

Սփիւռքի տեսութեան կազմաւորման մեկնակէտ կարելի է ընդունիլ Հայրենիքի դադափարին կեդրոնականութիւնը Սփիւռքին Համար: Ինչպէս փրոֆ. Ռիչըրտ Յովհաննէսեան կ'ըսէ, «Հայրենիքը հիմնական ազդակ է: Երեւակայական վայր ըլլայ, թէ՛ իրական, Հայրենիք ունենալու գիտակցութիւնը կը սահմանէ սփիւռքեան ժողովուրդ մը»: Այլ խօսքով, կայ աշխարհացրիւ Հայ Համայնքները միացնող կեդրոնական գաղափար մը, որքան ալ որ վերացական ըլլայ այն, եւ այդ գաղափարն է որ Սփիւռքը վերածած է ոչ միայն կեանքի իրողութեան այլ՝ կենդանի գոյութեան ու կառուցի: Հետեւաբար, Սփիւռքի տեսութիւն մը կարելի է սահմանել ու անոր հիման վրայ ուսումնասիրել երեւոյթը Անշուշտ, այդ տեսութիւնը Հետու է ամբողջական ու վերջնական ըլլալէ, եւ հիմնականին մէջ վարկածային ընոյթ պիտի ունենայ: Սակայն, ինչպէս ամէն ընկերային երեւոյթ, այն միաժամանակ կառույց է եւ հոլովոյթ»:

Սփիւռքի վարկածային տեսութեան կառուցումը, Հետեւաբար, պիտի հիմնուի մտաւորական այն ճիգին վրայ, որ սահմանած է Սփիւռքեան կացութիւնը, իմաստաւորած է զայն եւ տուած Համապատասխան կազմակերպութիւն մը Համայնքային դրութեան: Սփիւռքի կազմակերպական կառուցը, այսինքն՝ Հաստատութիւններն ու ընկերային ծրագիրները (կրթական Համակարգ, Հաւաքոյթներ, դաստիարակութիւն, եւն.), ինքնին խօսուն է՝ Սփիւռքի գոյութեան կանխադրումն ու անոր իմաստաւորման նպատակաւորութիւնը տալու կոչուած կեդրոնական գաղափար:

րը հասկնալու համար՝ Սակայն կայ նաև մտաւորական համազարգացիկ արտադրութիւն մը՝ դրականութենէն մինչև հրապարակագրութիւն, հրապարակային ելոյթներ, կեանքի երևոյթներու եւ մինչև իսկ քաղաքական իրադարձութիւններու մեկնարանութիւն, որ ուսումնասիրութեան հարուստ դաշտ մըն է եւ հիմնական աղբիւր՝ Սփիւռքի տեսութեան սահմանման համար։

Կը մնայ զիմագրակի երկու մարտահրաւէր։

Առաջին՝ աշխարհացրիւ հայ համայնքները անխուսափելիօրէն ազդուած իրենց բնական միջավայրին յատկութիւններէն ու իւրացուցած են զանոնք։ Այդ իմաստով՝ Սփիւռքը անկասկած իմանկար մըն է, եւ ոչ թէ միակաուր կառույց՝ Սակայն տարբերութիւններէն անդին կա՛յ արդեօք բոլոր հայ համայնքները մէկտեղող կեդրոնական զաղափար մը, առանց որուն անիմաստ է Սփիւռքի տեսութեան մը մասին խօսիլ։

Երկրորդ՝ սերունդներու իրերայաջորդութիւնը պահպանած է Սփիւռքի կացութեան սահմանման ու իմաստաւորման այդ կեդրոնական զաղափարը։

Երկու հարցադրումներն այ որոշ յստակացումներու կը կարօտին։ Երբ կը խօսուի Սփիւռքի կացութեան սահմանման ու իմաստաւորման կեդրոնական զաղափարի մը մասին, հարցը չի վերաբերիր ստեղծագործութեան մը կեդրոնական զաղափարը իր կարգին պէտք է հիմնաւորուած ըլլայ պատմական, քաղաքական, մշակութային եւ այլ հոլովոյթներով։ Միայն այսպիսի պայմաններու մէջ ընկերային կառուցումը կրնայ իրագործուիլ։ Երկրորդ՝ այդ կեդրոնական զաղափարը ի զօրու պէտք է ըլլայ անկախ անոր ընկալման տարբերութիւններէն, որոնք անխուսափելիօրէն զոյութիւն ունեցած են եւ ունին։ Մասնաւորաբար Սփիւռքի պարագային՝ երկար ժամանակ հայ համայնքները խորհրդային վարչակարգի թնր կամ դէմ հարցով բնութագրման իրողութենէն անդին անցնող միացնող զաղափար մը կա՛ր։ Պատասխանը - միշտ վարկածային կարգով - դրական է եւ կը վերաբերի Յովհաննէսեանի մատնանշած հայրենիքի զաղափարին։ Նոյնիսկ եթէ պատճառաբանուի, որ ներքին պառակտումներէն վեր ելլելու համազորնակցական առաջին փորձերը վաթսուներկաններու կէսերուն հիմնուեցան Յեղասպանութեան ճանաչման հարցին, եւ ոչ թէ հայրենիքի սահմանման համաձայնութեան շուրջ, պէտք չէ մոռնայ որ Յեղասպանութեան աղէտը սերտօրէն առնչակից է նաև հողային կրօնատին։ Հետեւաբար՝ թնր կամ դէմ խորհրդային վարչակարգին, Սփիւռքը ինքզինք կը ճանչնայ ամէնէն առաջ որպէս հետեւանքը բունի ուժով իր հայրենիքէն հեռացումին։ Հետեւաբար, հողային հարցը՝ վերադարձը, կեդրոնական զաղափար մըն է Սփիւռքի տեսութեան կազմութեան համար։ Ինչ կը վերաբերի սերունդներու իրերայաջորդութեան, անշուշտ

այդ ընթացքին, ընկալումներու փոփոխութիւնը անխուսափելի է, եւ այս իմաստով, Աւ անցեալէն ժառանգ մնացած գաղափարներու պահպանումը, Աւ այդ նախանձախնդրութեան պատճառած տաղնապը Հաւասարապէս շահեկան են ուսումնասիրողին Համար, որպէս տրամախոհական գործընթաց: Ե՛րբ կը Հաստատուի այդ տրամախոհական գործընթացի Համադրումը, պահպանողական բնոյթի է այն, թէ՛ յառաջդիմական/յեղափոխական (յղացքները կը գործածուին իրենց բառացի իմաստով, եւ ոչ թէ Համաձայն գաղափարախօսական ընթացիկ ընկալումին), ի՛նչ ազդեցութիւն կ'ունենան արտաքին ազդակները... Ահաւաստիկ այն Հարցումները, ի շարս այլոց, որոնք ուսումնասիրութեան շահեկան դաշտեր կը բանան:

Սփիւռքագիտութեան Համար Արժանիքին Հայ Համայնքը կը ներկայացնէ առանձին Հետաքրքրութիւն, ի մասնաւորի փորձարկման դեմքու Համար վերոնշեալ Հարցադրումները Սփիւռքի կացութեան կեդրոնական գաղափարի առկայութեան ու սերունդներու իրերայաջորդականութեան տաղնապի ուսումնասիրութեան տեսակէտէն: Պարագան Հետաքրքրական դարձնողը ոչ միայն Համայնքի աշխարհագրական Հեռաւորութիւնն է Հայաստանէն ու հայաստանամերձ Համայնքներէն, այլեւ այն իրողութիւնը, որ հին գաղութ մը ըլլալով Հանդերձ (կազմաւորուած 18րդ դարու վերջաւորութեան եւ արդէն որոշ կառույցով մը գործող Եղեռնի տարիներուն, թէ՛ եւ կազմակերպական լուրջ գործընթացը կը սկսի Յմականներու վերջաւորութեան եւ յետ-Եղեռնեան առաջին գաղթականութեամբ), գաղթականական զանգուածային վերջին կարեւոր Հոսանքը Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմէն յետոյ տեղի ունեցած է: Հետեւաբար, եթէ Սփիւռքը, Հայրենիքի կեդրոնական գաղափարի Հետեւումով, պատկերացնենք կեդրոն-ծալքամաս սխեմայով մը, Արժանիքնը այն ծալքամասերէն է, որուն Հորիզոնը տեղի ունեցած է առանց շատ ազդուելու կեդրոնական շրջաններէ զանգուածային ներմուծումէ, ինչպէս պատահեցաւ Քանաքայի, ԱՄՆի Արեւմտեան Ափի կամ Ֆրանսայի պարագային տակաւին վախճանական ու եօթանասունականներուն: Այս իմաստով Արժանիքին Համայնքի Հորիզոնը Հինքնուրոյն յատկանիշ մը ունի, Համանման թերեւս ԱՄՆի Արեւելեան Ափին, եւ այդ Հինքնուրոյնութիւնը շատ հաւանաբար բացատրութիւն մը ըլլայ քաղաքական Համարկումի այն փորձին, որ Հայերու մասնակցութիւնն էր Փերոնական Եարժման: Այս մէկը չի նշանակեր որ Սփիւռքի կացութեան կեդրոնական գաղափարին ազդեցութիւնը ինքնին նուազ եղած է: Ընդհակառակը, ինչպէս փորձին ձախողութիւնը ցոյց կու տայ, այդ ազդեցութիւնը շատ զօրաւոր եղած է նաեւ Արժանիքին մէջ: Սակայն սերունդներու իրերայաջորդականութեան ընթացքին

յայտնուած տաղանդներու եւ անոնց շօշափելի հետեւանքին իմաստով համայնքի ճինքնուրոյնութիւնը իր կարեւորութիւնը կը ստանայ ուսումնասիրողին համար:

Կը մնայ որ յարաբերարար քիչ է ակադեմական ուսումնասիրութիւնը համայնքի կազմաւորման, պատմական հոլովոյթին եւ դիմագրաւած ընկերային թէ՛ ալ՛ հարցերուն մասին Գոյութիւն ունեցող աշխատասիրութիւնները ընդհանրապէս պատմական ընդթի են, եւ առնչակից՝ գաղթականութեան կամ համայնքի հաստատութիւններու կազմաւորման Ընկերաբանական խորքով հատորներ պարզապէս կը բացակային, եթէ նկատի չառնենք Եղեռնի ու անոր հետեւանքներու առնչակից գործերը, ինչպէս Լիպերթատ-Աղատուհի Թըլսմեանի *Genocidio Armenio presente sin fronteras* (Fundación Armenia Para la Fe y La Cultura San Nerses Shnorhali, Buenos Aires, 1994) գիրքը, կամ 1989ի Հայագիտական առաջին համագումարին ներկայացուած կարգ մը նիւթեր, որոնք 1991ին լոյս տեսան Վարդան Մաթէոսեանի խմբագրութեամբ Հայագիտական Ուսումնասիրութեանց Հիմնարկի հրատարակած *Los Armenios en America del Sur* առանձին հատորով: Հայ գաղթականութեան պատմագիտական ուսումնասիրութեան մէջ մասնագիտացած է Նելիտա Պուլղուրեան-Քիւֆենքեան (*Los Armenios en Buenos Aires La reconstrucción de la identidad (1900-1950)*, edición del Centro Armenio, Buenos Aires, 1997), մինչ Քիւմ Հեքիմեան գաղթականութեան ուսումնասիրութիւնը կատարած է փորձելով հարցազրոյցներու ընդմէջէն վերլուծել համայնքի կազմաւորման ընկերային հոլովոյթը *Armenian Review*ի մէջ իր լոյս ընծայած յօդուածին մէջ (*"Armenian Immigration to Argentina: 1909-1938"*, *Armenian Review* Spring 1990, Volume 43, Number 1/69), Հեքիմեան կը նշէ երկու հիմնական գործեր՝ Աշոտ Արծրունիի 1948ին հրատարակած գիրքը Հարաւային Ամերիկայի հայ գաղութի պատմութեան մասին (հայերէնով) եւ Նարսիս Պինայան-Քարմոնայի 1976ի աշխատասիրութիւնը *La colectividad armenia en la Argentina*, միաժամանակ արգարթին դիտել տալով, որ լեռնազրոյցներն ոչ մէկը հայ գաղթականութեան հոլովոյթը կ'ուսումնասիրէ, ոչ ալ զան կը տեղադրէ արժանթինեան աւելի ընդարձակ ոլորտին մէջ: Արշուհանդերձ, կ'աւելցնէ, թէ երկու աշխատասիրութեանց մէջ նշուած անուններն ու թուականները ճիշդակէտ կը ծառային Պուկնոս Ալըէսի հայկական հաստատութիւններուն մասին որեւէ ուսումնասիրութեան համար:

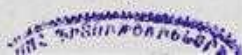
Քարմոնայ իր աշխատասիրութիւնը արժեականացուած ու վերլուծական որոշ ուղղութեամբ վերահրատարակեց 1996ին *Entre el pasado y el presente: Los Armenios en la Argentina* խորագրով: Համայնքի ներկա-

յացման կարգով Էւա Թապաքեան 1988ին Հրատարակեց *Los Armenios* Հատորը (Contrapunto, Buenos Aires) ուր մասնաւորաբար տեղ գտած են ութսունականներուն գաղութի կեանքին մէջ դերակատարութիւն ունեցած անձնաւորութեանց Հետ Հարցազրոյցներ: Եօթանասունականներուն Ռոզա Մախեան, որուն դուկտորական թեզը Արժանիքին հայ Համայնքի ընկերահոգեբանական իրականութեան մասին է, ուսումնասիրութեան առարկայ դարձուցած է Հայկական Հաստատութիւններն ու մշակոյթը, սակայն անկասկած, որ իր ամէնէն իւրաքանչեւ նախաձեռնութիւնը Jorge Luis Borgesի Հետ Հարցազրոյցն է: Համայնքի մասին աշխատասիրութեանց այս ամփոփ ցանկին վերջին բաժնով անհրաժեշտ է յիշել կարգ մը յուշագատումներ, որոնք առանձին Հետաքրքրութիւն կրնան ներկայացնել Համայնքի պատմութեան ուսումնասիրութեան Համար Անոնց կարգին՝ Էտուարտո Պետրոսեանի յոյս ընծայած երկու Հատորները *Hayrig* եւ *Hayrig II*, որոնք թէեւ կը վերաբերին Յեղասպանութենէն վերապրող իր Հօր կեանքին, սակայն կը ներփակեն Հետաքրքրական տեղեկութիւններ գաղութին մասին: Նաեւ՝ Խորխէ Մարաֆեանի 1998ին Հրատարակուած ինքնակենսագրութիւնը *Del Eufrates al Rio de la Plata*:

Եթէ Հայ Համայնքին մասին եղած ակադեմական ուսումնասիրութիւնները բաղաւորեց օրինակի Համար արար ու Հրեայ Համայնքներուն մասին եղած ուսումնասիրութեանց, որոնք յատկապէս Թափ ստացան 1988ին՝ Ժողովրդավարութեան վերահաստատումէն յետոյ⁸, երեւան կ'իջէ, նախ՝ Հայ Համայնքի մասին ձեռնառու զրականութեան սակաւութիւնը, ապա՝ ուսումնասիրուած Հարցերու քննադատական ու բազմակողմանի մօտեցման շատ ակտիւ նուազ շնչտուած բնոյթը: Այս իրողութեան պատճառներէն մէկը նաեւ Համայնքի յարաբերաբար ինքնամփոփ, եւ չրջապատին Հետ մասնաւորաբար քաղաքականօրէն յարաբերեցն խուսափող աւանդական դիրքորոշումն է, որ դիտակցօրէն կազմաւորուած է Համաձայն Սփիւռքի կազմութեան Հասկացութեան կեդրոնական գաղափարին: Ատոր մասին Հարուստ վկայութիւն է մանաւանդ արժանիքին հայ մամուլը, ուր առաջնորդողներն ու խմբագրականները երկար ժամանակ քաղաքականութեան Հասկացութեան տուած են շատ յատուկ իմաստ մը:

**ՍՓԻՒՌՔ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ԱՆԿԱՐԵԼԻ ՀԱՄԱԴՐՈՒՄԻ ՄԸ
ՔԱՅԱՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Սփիւռք-քաղաքականութիւն կապին անդրադառնալու Համար առաջին Հերթին անհրաժեշտ է սահմանել Սփիւռքի Հոլովոյթը, որ կը հիմնուի Սփիւռքի տեսութեան վարկածի կեդրոնական գաղափարին վրայ: Սփիւռքը կ'ընկալուի որպէս աշխարհացրիւ Հաւաքականութիւն մը, որ դիտակց

է Հայրենի Հողին Հետ գոյութենական կապին: Այս խմբատով Սփիւռքը ունի սկիզբ մը՝ 1915ի Յեղասպանութիւնը, բռնի տեղահանութիւնը եւ Հայրենի Հողին կորուստը: Ունի նաեւ Հոյովոյթ մը, որ կը ներփակէ գոյութենական անխուսափելի տագնապ մը: Յեղասպանութեան վերապրողներուն մօտ արմատաւորուած մնաց Վերադարձնի գաղափարը, սերտօրէն առնչակից էւ արզարութեան, էւ մանաւանդ, ազգային գոյութեան պայմանաւորման վերապրողներու սերունդը Հաւատաց անոր անխուսափելիութեան եւ մինչեւ իսկ սպասեց անոր: Այդ գաղափարին Հիման վրայ է, որ անոր յաջորդող սերունդը, դիտակից՝ որ այդ Վերադարձը այնքան այ անմիջական չէ, կազմակերպեց Սփիւռքը եւ ստեղծեց ենթակառուց մը - Հաստատութիւններ ու Համայնքային կեանք - որ այդ նպատակին ձգտելով կը Հետապնդէր մէկ ու միակ նպատակ մը՝ Հայապահպանում: Այդ երկրորդ սերունդին մօտ սարսափելին Վերմակ Վարդն էր, ձուլումը եւ ոչ թէ սպաման յաւերժացումը: Ընդհակառակը, նախանձեղի ինքնազատահոգութիւն մը կայ այդ սերունդին մօտ, գրեթէ կրօնական Հաւատք մը Վերադարձին Հանդէպ: Միաժամանակ կայ քաղքենի Հանգստաւէտութիւն մը, իրագործումի մը տուած բաւարարութեան Հպարտութիւնը, Համայնքային/մշակութային ծաղկուն կեանքի մը ներշնչած ապահովութիւնը՝ Հայապահպանումը կարենալ յաւերժօրէն շարունակելու: Տագնապի, գոյութենական տագնապի սերունդը անոնք են, որ Հասակ կ'առնեն արդէն Հաստատութիւններով օժտուած ու ծաղկուն Սփիւռքի մը մէջ: Այդ կայացած Սփիւռքը սակայն, այլեւ չի ներշնչեր այն ինքնազատահոգութիւնը, որ իւրայատուկ էր նախորդ սերունդին: Քաղքենի Հանգստաւէտութիւնը կը ներփակէ իր փտումը եւ անկումը, այն՝ որ փոխանցուած էր Յեղասպանութենէն վերապրած սերունդին կողմէ, նուիրականացած որպէս ազգային գոյութենական դիտակցութիւն նախորդ սերունդին օրով, արդէն սկսած է շօշափելի իրականութիւն դառնալ: Վերադարձը կ'ուշանայ, սպասումը կը յաւերժանայ եւ այդ յաւերժացումը կը նոյնանայ Հոգեփարքին Հետ՝ լեզուն կը կորսուի, մշակոյթը կը խամբի, Հաւատքը կը տկարանայ... Մէկ խօսքով՝ ազգային ինքնութեան բոլոր այն տարրերը, որոնցմով - ինչպէս Հաւաստիացուցած էին - կարելի էր գոյատեւել որպէս Հաւաքականութիւն, կը չքանան: Եւ ոչինչի կը ծառային Հաստատութիւնները, թօտար ու ժանտ Հովերուն դէմ յաղթական բերդները¹⁰, կըր աշխարհը մոռնալու կը պատրաստուի Հայու ազգային գոյութիւնը¹¹: Երրորդ սերունդը չի փոտեր Սփիւռքի գոյութեան այն Հասկացութիւնը որ ժառանգ կը ստանայ: Ընդհակառակը՝ զայն կ'իւրացնէ եւ անոր տրամաբանութիւնը կ'ապրի մինչեւ իր ծաղազօյն Հետեւանքները: Երրորդ սերունդն այ Սփիւռքեան իր կացութիւնը կ'ըմբռնէ որպէս ժամանակաւոր, դատապարտուած վերջանալու՝ եթէ չիրականանայ Վերադարձը: Ի տարբերու-

Թիւն իր Հայրերուն, սակայն, երբորդ սերունդը անկումը կ'ապրի, կը վկայէ զայն եւ Վերադարձի սպասումը այլեւս անիմաստ կը նկատէ: Հայրերուն հանդէպ երբորդ սերունդին ըմբոստութիւնը տունէն հեռացումը չէ, այլ՝ մերժումը Սփիւռքի կացութեան քաղցնիացման: Ահա թէ ինչու՝ այս սերունդի ամբողջ ողբականը, որ արտայայտուեցաւ 70ականներու պահանջարկան-ուժական պայքարով ու անոր յառաջացուցած զօրաշարժով, յայտնաբերումն է այն տագնապին, որ անխուսափելի էր Սփիւռքի այն հասկացութեան մէջ, որով սահմանուեցաւ Համայնքային գոյութեան իմաստը: Երբորդ սերունդով այլ կը վերջնայ Սփիւռքի այլ հասկացութիւնը, որ, ինչպէս մտաւորական ամէն կառուցում, դատապարտուած էր ապրելու իր զարգացումը պատմական տուեալ ոլորտի մը մէջ, ապա իր անկումը՝ երբ նոյն ոլորտը այլեւս փոխուած է: Անկէ յետոյ, այսինքն հիմա, ամբողջ աշխատանք մը կայ, գիտակից Հոլոփոյթ մը դէպի Սփիւռք... Վերադարձի եւ Սփիւռքի նոր հասկացութեան մը կազմաւորման՝ Վերադարձի՝ յար եւ նման ժապաւէն մը իր սկիզբին տանելու գործողութեան, որպէսզի կարելի ըլլայ անոր կրկնակի օգտաւորմանով որիչ մը պատրաստել... Այս ձեւով ներկայացուած Սփիւռքի Հոլոփոյթը, բնականաբար, գիտական մօտեցումի մեթոտարանութեանն շատ հետու է:

Բազմաթիւ են այն հարցադրումները, որոնք իրենք զիրենք կը պարտադրեն նման պատումի մը Վերականգն վաւերականութիւնը փաստելու համար: Ի՞նչպէս հաշուել սերնդափոխութիւնը, օրինակի համար կամ արդեօք ճիշդ է մեկնակէտ-թուականը, երբ Համայնքային կեանք մը դարերէ ի վեր գոյութիւն ունէր աշխարհացրիւ հայութեան համար: Ո՞ր թուականները եւ ո՞ր իրադարձութիւնները անկրկնադարձային եղան Սփիւռքի Հոլոփոյթին մէջ: Տուեալ Համայնքի մը կացութեան փոփոխութեան առաջնորդող ճակատագրական իրադարձութիւն մը որ որքանո՞վ իր անդրադարձը կ'ունենայ Սփիւռքին վրայ որպէս ամբողջութիւն: Ո՞րո՞նք են այն Համայնքները, որոնք ամէնէն աւելի կշիռ ունեցած են Սփիւռքի Հոլոփոյթին վրայ եւ ի՞նչ ազդակներ կը բնորոշեն այս կամ այն Համայնքին կշիռը: Սփիւռքի իրականութեան բարդութիւնը շատ կը դժուարացնէ Համապատասխան փաստարկումներով ամբողջական թեզի մը յառաջացումը, ի մասնաւորի, եթէ պէտք է յարգուին գիտական մօտեցման բոլոր նախադրեալները: Վարկածային կարգով, սակայն, կարելի է ձգտիլ ընդհանրութիւններու սահմանման, եւ անոնց մասնակի փաստարկման համար՝ դիմել որոշակի պարագաներու ներկայացման: Պարագայի մը ուսումնասիրութիւնը ինքնաբերաբար իր հաստատումներուն ընդհանրացումը չի նշանակեր անուշտ, սակայն թոյլ կու տայ տեսակէտերու կազմաւորման, հետեւաբար՝ բանավէճի զարգացման: Այս մօտե-

ցումով է որ կարելի է խորհրդանշել Սփյուռք-քաղաքականությունն յարաբերության մասին:

Նախ՝ քաղաքական մշակույթ մը, Հարկաւ, գոյութիւն ունի Սփյուռքի մէջ, կազմաւորուած եւ իր զարգացման հոլովոյթը ապրած: Աւելին՝ Սփյուռք-քաղաքականութիւն յարաբերության մասին խոսելով, անխուսափելիօրէն Սփյուռքի մէջ քաղաքական մշակույթի ու անոր հոլովոյթին մասին է որ կը խոսուի յատկապէս: Քաղաքական մշակույթն ըսելով պիտի Հասկնանք այն գաղափարները, սկզբունքները, Համոզումներն ու արժէքները, որոնք կը պայմանաւորեն քաղաքական գործունէութիւնը: Սփյուռքի պարագային մինչեւ իսկ սահմանած են զայն ինչ կը վերաբերի քաղաքական մշակույթի կազմաւորման, ապա՝ նախ Սփյուռքը պէտք է ենթադրենք նորակազմ Հասարակութիւն մը, եւ՝ ամերիկեան կամ քանադական Հասարակութիւններուն նման, արդիւնք զանգուածային տեղափոխման, ապա՝ բնականաբար ընդգծենք թոյր այն տարրերութիւնները որոնք առկայ են Սփյուռքի պարտադրեալ կազմաւորման ու նորակազմ Հասարակութեանց կամաւոր բնոյթին միջեւ, հուսկ՝ երկու տեսութիւններ առանձին շահեկանութիւն կը ներկայացնեն Սփյուռքի քաղաքական մշակույթը ուսումնասիրելու Համար: ԱՄՆի ու Քանադայի Հասարակութիւններու քաղաքական մշակույթի կազմաւորումը ուսումնասիրած Louis Hartz կը կարելորէ անոնց «հիմնաւորման ժամանակաշրջանը» (Founding Period) որուն ընթացքին տիրապետող արժէքներու վրայ է որ կը կառուցուի նոր Հասարակութեան քաղաքական մշակույթը ինչ որ հսկան է, ուրեմն, այն արժէքներն են որ «հիմնադիրները» իրենց Հետ կը բերեն իրենց դաղիած վայրերէն: «Բեկորման տեսութիւն» (Fragment Theory) անուամբ ճանչցուած այս տեսութիւնը, օրինակի Համար, ԱՄՆի պարագային «հիմնադրութեան ժամանակաշրջանը» կը նկատէ ՆՂ եւ ՆՅրդ դարերը, երբ բրիտանացի դաղիականութիւնը զանգուածային կերպով սկսաւ բնակութիւն Հաստատել Նոր Աշխարհ: Ամերիկեան քաղաքական մշակույթը, Հետեւաբար, հիմնապէս «բաղձնի» յատկանիշ մը ունի²⁵: Սփյուռքի պարագային այս տեսութիւնը կ'առաջնորդէ երկու նկատառումներու:

Առաջին՝ Սփյուռքի ակամայ «հիմնադիրները» Ցեղասպանութեան վերապրողներն են, Հետեւաբար, իրենց արժէքներն են որ հիմը դրին Սփյուռքի քաղաքական մշակույթի կազմաւորման: Մենզափայլի յիշատակն ու անոր կապուածութիւնը²⁶, ինչպէս նաեւ «վերադարձի» գաղափարը, որոնք այնքան արմատաւորուած էին այդ քաղաքական մշակույթին մէջ, վերապրողներուն կեանքի հիմնական նպատակին վերածուեցան, նաեւ՝ շարժառիթ եղան Համայնքային կեանքի կազմակերպումին:

Երկրորդ՝ այդ վերապրողներուն մէջ, սակայն, քաղաքական մշակույթի կազմաւորման դերակատարները Եղեռնէն առաջ ազգային կեանքին

մէջ ղեկավար դիրք ունեցողներն էին, որոնց կարգին թերևս առանձնա-
յատուկ տեղ պէտք է տրուի 1918-1920 Հայաստանի անկախ Հանրապետու-
թեան ժամանակաշրջանի պատասխանատուներուն, Հանրապետական կա-
ռավարութեան ներկայացուցիչներ ըլլան անոնք՝ Աղբալեանի ու Վրացեա-
նի օրինակով, թէ՛ Հայութիւնը միջազգային ատեաններու մէջ ներկայա-
ցուցած անձնաւորութիւններ, ինչպէս՝ Պօղոս Նուպար Փաշա Անոնց փո-
խանցած արժէքներն են, որ ամէնէն աւելի կազմեցին Սփիւռքի քաղաքա-
կան մշակոյթը, որ Խորհրդային Հայաստանի վարչակարգին թեր կամ
դէմ կեցուածքներու շուրջ կարծիքները բեւեռելով Հանդերձ, Հասարակ
յայտարար մը ստեղծեց Սփիւռքի կացութեան սահմանումին Համար:

Պէտք չէ անտեսել անշուշտ դերակատարութիւնը Համայնափար գա-
ղափարախօսութեան Հետեւորդ Հատուածին ու Հայաստանի Օգնութեան
կոմիտէի (ՀՕԿ) գործունէութեան: Սփիւռքի մէջ քաղաքական աշխատան-
քի ուսումնասիրութիւնը անպարձանօրէն նկատի պէտք է առնել այլ երե-
ւոյթը: Սակայն ՀՕԿի գործունէութիւնը Սփիւռքի քաղաքական մշակոյթի
կազմաւորման տարր նկատելը տեսարանականօրէն առնուազն կասկած-
ներու առիթ կու տայ: Այս տեսակէտին հիմնաւորումը Համայնափար գա-
ղափարախօսութեան էութիւնն իսկ է: Համայնափար գաղափարախօսու-
թիւնը իր էութեամբ միջազգային է, ոչ թէ ազգային: Իսկ ազգայինը, Հա-
մայնափար խորհրդային պաշտօնական վարդապետութեան, ժողովուրդնե-
րու մշակոյթին ձեւն է եւ ոչ թէ խորքը: Փաստօրէն, Սփիւռքի մէջ Հայ Հա-
մայնափար կուսակցութիւն երբեք գոյութիւն չունեցաւ, ոչ այլ Հայաստա-
նի կոմկուսը իր ճիւղերը բանալու մասին մտածեց: Հայ Համայնափարներ,
յաճախ անդամ իրենց բնական երկրի Համայնափար կուսակցութեան, ի-
րենց գործունէութիւնը նախ եւ առաջ հիմնաւորեցին իրենց կուսակցու-
թեան միջազգայնական գաղափարախօսութեան թիւադրանքով: Կասկածի
տակ չի դրուիր, անշուշտ, ոչ նման ձօտեցումի ազատութիւնը, ոչ այլ աբ-
լընտարանքային բնոյթը, եւ նուազ՝ այլ աշխարհայեացքի Հետեւորդ-
ութեամբ սփիւռքահայ այլ Հատուածի Հայրենասիրութիւնը: Բայց որքա-
նո՞վ, օրինակի Համար, Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմի ընթաց-
քին ֆրանսական դիմադրութեան մէջ Հերոսական տիպար Միսաք Սա-
նուշեանի օրինակը իր տեղը գտած է Սփիւռքի քաղաքական մշակոյթին
մէջ: Վերջապէս, Հետեւորդութեամբ Ռաշտի տեսութեան, ՀՕԿի աշխա-
տանքները, եւ յետագային՝ ներգաղթն ու այլ գործունէութիւնները նպա-
տակ չունէին իրենց բնավայրէն տեղափոխուած նոր Հասարակութեան մը
կայացումը, ընդհակառակը՝ շարժումը այս պարագային ւերադարձն
էր, գաղափարախօսական իր յատուկ դիմադիմով:

Երկրորդ տեսութիւն մը, մշակութային ժառանգը նուազ կարեւոր կը
Համարէ Հասարակութեան մը փորձառութիւններէն: Seymour Martin

Lipset կը գտնէ, որ կարելի է ճշգրտորէն կազմաւորման իրադարձութիւններ (Formative Events), որոնք Հասարակութեան մը պատմութեան ընթացքին կը ձեւաւորեն իրենց արժէքակարգը եւ այդ ձեւով յարատեւող Հետք կը ձգեն անոր Հաստատութիւններուն եւ մշակոյթին վրայ²⁶։ Այդ իմաստով կասկած չկայ, որ Սփիւռքի քաղաքական մշակոյթի կազմաւորման իրադարձութիւնը 1915ի Յեղասպանութիւնն է։ Կրնանք առարկել, որ նման վարկած մը կրնայ նկատուիլ Հայաստանի խորհրդայնացումը, արուած ըլլալով որ, առնուազն կարեւոր Հատուածի մը Համար, երկար ժամանակի Համար անիկա նշանակեց Վերադարձի արդեւք, իրական թէ խորհրդանշական Սակայն այդ իրադարձութիւնը Սփիւռքի քաղաքական մշակոյթի կազմաւորման Հասարակ յայտարար մը Հազիւ թէ նկատուի, նկատի առնելով անոր յառաջացուցած կեցուածքներու բնեւեցումը։ Սփիւռքը նման չէ այլ սփիւռքներու, օրինակի Համար Արեւելեան Եւրոպայի Ժողովուրդներուն, որոնք կազմուեցան մասնաւորաբար Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմէն յետոյ տուեալ երկրի վարչակարգի Համայնավարացման Հետեւանքով։ Հետեւաբար՝ Յեղասպանութիւնը, եւ ոչ թէ Հայաստանի անկախացումը կամ խորհրդայնացումն է, որ Սփիւռքի քաղաքական մշակոյթի կազմաւորման իրադարձութիւնն պէտք է նկատուի։ Այս տեսութիւններուն կողքին կան անուշտ ուրիշներ, ինչպէս՝ դադափարներու կազմաւորման ու շրջագայման ճարտարարուեստի կարեւորութիւնը, որ շնչաւ կը դնէ Հաղորդակցութեան միջոցներու դերակատարութեան վրայ²⁷, կամ մարքսեան ու Նէո-մարքսեան տեսութիւնները որ մշակոյթի պատճառականութիւնը տնտեսական Համակարգին մէջ կը տեղադրեն, եւ անկասկած որ Հետաքրքրական ուսումնասիրութեանց ու վարկաններու յառաջացման կրնան տանիլ։

Հիմնուելով առաջին երկու տեսութիւններուն վրայ, մէջբերենք կարգ մը տեսակէտեր «Հիմնաւորման Ժամանակաշրջանէն» (20-30ականներ), որոնք դիպուկ են Սփիւռքի կացութեան ընկալման ու քաղաքական մշակոյթի կազմաւորման Մէջբերումները եւ օրինակները անկասկած եւ անխուսափելիօրէն ենթակայական ու ընտրովի են։ Կը ծառայեն վարկածային տեսակէտի մը փաստարկման որպէս պարագայ։ Եստ աւելի առարկայական փաստարկումի մը աւելի ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը, եւ անոր կարգին Հակա-օրինակներու նշումը, դուրս կը մնան այս աշխատասիրութեան սահմաններէն, այլ առիթի ձգելով նման նախաձեռնութիւն մը։

Այսպէս, եթէ ուսումնասիրենք Սփիւռքի մէջ մեծ դերակատարութիւն ունեցող կազմակերպութիւններէն Համազգայինի Հիմնադրութեան զադափարական ենթահոդն ու նպատակը, այնպէս ինչպէս բանաձեւած են իր Հիմնադիրներէն՝ Նիկոլ Աղբալեան ու Լեւոն Շանթ, դժուար չէ Հետեւցնել

այն քաղաքական մշակույթը, որուն կը հետամտին այդ գաղափարներն ու նպատակները Գաղաքական այդ մշակույթը փոխանցուեցաւ սերունդէ սերունդ, որովհետեւ Համազգայինի ամբողջ առաքելութիւնը այդ գաղափարներու ու նպատակներու պահպանումը եղած է, ուր կրթական ու մշակութային գործունէութիւնը կը վերածուին անոնց կազմաւորման ու շրջանառութեան հաղորդակցական միջոցներուն: 1926 Յունուար 4ի իր սուած թանաքասութեամբ, Աղբալեան կողմէն կ'ուղղէ Հայրենիք կամեցող սերունդ մը Ետեղծելը, այն համոզումով, որ այդ սերունդը Հայրենիք կը կամենայ՝ «եթէ տոգորուի իր մշակույթով», ու կ'աւելցնէ՝ «Մեր անկախութիւնը մենք կրնանք պահել դիտակցելով մեր մշակույթին»: Աղբալեանի այս խօսքերը - արտասանուած շատ բախտորոշ ժամանակի մը մէջ - ամբողջական կերպով կը բնորոշեն Սփիւռքի կացութեան ընկալումը՝ Նախ՝ սերունդ Ետեղծելու մասին է խօսքը, այսինքն՝ առկայ է դիտակցութիւնը «Հիմնաւորման ժամանակաշրջան»ի մը: Ապա՝ հարց կայ Հայրենիք կամեցող սերունդի ստեղծման, այսինքն՝ «վերադարձ»ին ձգտող, իր ապրած վաղը Հայրենիքէն հետ չըփոխող՝ վերջապէս՝ մշակույթին դիտակցումով Ետեղծելու պահելը, սակայն անկախութիւն յարաբերաբար որո՞ւ կամ ինչի՞: Աղբալեանի գտաւարար ի մտի ունէր Հայաստանի անկախութեան գաղափարը, ինչ որ պատահական չէր, սակայն Սփիւռքի հոլովումի ընթացքին անկախութիւն պահելը ոչ միայն, առնուազն կարեւոր հատուածի մը համար, նշանակեց ազատ ու անկախ Հայաստանի գաղափարը պահել, այլ՝ իւրաքանչիւր անկախութիւն մը իր ապրած շրջապատէն: Այսինքն՝ առանց, բնականաբար, ժխտելու այդ շրջապատն ու իր օրէնքները, ստեղծել ներքին-Համայնքային ինքնավարութիւն մը, որ յաճախ թույլատրուեցաւ: Ըլլալ որոշ շրջապատի մը մէջ, առանց, սակայն, ամբողջականորէն մաս կազմելու անոր: Եւ քանի որ բացարձակ մեկուսացումը անկարելի է, շրջապատին հետ շփումը պէտք է սահմանափակել միայն այնպիսի մարզերով, որոնք վտանգ չեն սպառնար ինքնութեան: Մասնաւորաբար՝ Հեռու մնալ քաղաքականութենէն, իմա՝ տեղական քաղաքականութենէն:

Ահաւասիկ նրկու. մէջբերումներ Աղբալեանի ու Շանթի ճառերէն 28 Մայիս 1928ին, Գահիրէի մէջ, Հայ կրթական ու Հրատարակչական Համազգային Ընկերութեան Հիմնադրութեան ձեռնարկին (անշուշտ թուականը զուգահեռութիւն չէ), որոնք շատ աւելի բուն կերպով կը հաստատեն Սփիւռքի համար ծրագրուած արժէքային համակարգը. «...Շրջապատուած ենք ահաւոր ու քանդիչ ուժերով: Հարկ է նոր ու մոլեռանդ հայրութիւն ստեղծել՝ դիմազրահելու համար այն ուժերը, որոնք ամէն կողմէ կը խուսին հալը ոչնչացնելու համար» (Աղբալեան). «Օտար գաղութներու մէջ, շրջապատի ալյաւերող եւ ապագայախացնող հազար ու մէկ վտանգ-

ներուն մէջ ինչպէ՞ս կրնայ նոր սերունդը հայ ըլլալ եւ հոգիով հայ մնալ։ Ի՞նչ պէտք է կատարէ այս դերը...։ Երկու միջոց կայ՝ դպրոց եւ գիրք, որոնք միայն կրնան փրկարար դեր կատարել, հայ մնալու պայքարը մղել, հայ հոգիներուն մէջ ազգային մակարդակը պատրաստելը (Շանթ)¹⁵։ Սփիւռքի կացութիւնը, Սփիւռքի հոլոփոյթի ճշդման ամբողջ ծրագիրը մը ամփոփուած են այս խօսքերուն մէջ եւ այդ ծրագիրը ունի մէկ եւ միակ նպատակ՝ հայազանգանուած օտար միջավայրի մէջ Այս պայմաններու մէջ, ռօտարնի այս հասկացութեամբ, առեւտրային երկրի մը քաղաքական կեանքին մասնակցելը, քաղաքական համարկումը հետեւարար, մտահոգութեան առարկայ չէ եւ... պէտք չէ ըլլայ Այդ կրնէ Սիմոն Վրացեանի Վտանումներ ազգային միութեան ու կազմակերպութեան մասին¹⁶ յօդուածէն առնուած հետեւեայ պարբերութիւնը։ Վերջ որո՞նք են այն խնդիրները, որ կարող են նկատուել ազգային միութեան եւ կազմակերպութեան պայման։ Մեր կարծիքով, դրանք ամփոփուած են հետեւեայ կէտերի մէջ։- Ա. Հայաստանը շարունակուած է մնալ մեր միակ հայրենիքը, մեր բոլորիս գուրգուրանքի առարկան, մեր վերջնական յայտն ու ապակէր Մտածել, գո՛հել ու աշխատել Հայաստանի համար մեր բոլորիս պարտականութիւնն է՝ այսօր եւ վաղը Այս կամ այն իշխանութեան գոյութիւնը արգելք չէ եւ չի կարող լինել, որ մենք սիրենք մեր հայրենիքը, մտահոգուենք Հայաստանի ճակատագրով եւ աշխատենք զօրացնել ու ամրացնել նրան։ Աւելին, Հայաստանի գոյութեան եւ դարգացման պայմանները չպէտք է լինեն վէճի եւ պայքարի նիւթ։ Նրանց շուրջ հայութիւնը պէտք է լինի միասիրտ ու միակամ։ ... Բ. Ի՞նչ պէտք է լինի արտահայաստանի ազգային կազմակերպութեան նպատակը։ - Մէկ բառով՝ ինքնապայաւանջութիւն։ Հայր արտասահմանում պահել հայ կազմուած ազգային հաւաքականութեան։ Պաշտպանել հայ անհատի մարդկային եւ ազգային իրաւունքները նոր սերունդը հայ դաստիարակել եւ հայ պահել։ Հայութիւնը ներկայացնել արտաքին աշխարհի առջեւ։ Այսինքն, եթէ ուզում էք, կատարել այն դերը, որ վերապահուած է պետութիւններին իրենց քաղաքացիներին վերաբերմամբ։ Եւ կը հետեւի հետեւեայ յատկանշական պարբերութիւնը։ Վկայտող, սակայն, ծագում է մի խիստ փչոտ հարց. քաղաքական խնդիրներն էլ պէ՞տք է մտնեն ազգային կազմակերպութեան իրաւասութեան սահմանների մէջ։ - Ի հարկէ, լաւագոյնը կը լինէր, եթէ հայութեան վերաբերուող բոլոր հարցերն անխորտ պարփակուէին ազգային կազմակերպութեան մէջ, բայց օրորող հանգամանքներն ու մտայնութիւնը աչքի առնելու ունենալով՝ դժուար է ենթադրել, որ նման մի փորձ պսակուի յաջողութեամբ։ Հետեւարար, դո՛հէ՛ առաջին շրջանի համար քաղաքական խնդիրները պէտք է դուրս մնան ազգային կազմակերպութիւնից, բայց հետզհետէ, ժամանակի ընթացքում, կամ ad hoc ծագող եւ բացառիկ ծան-

րակչիւ նշանակութիւն ունեցող Հարցերի վերաբերմամբ քաղաքականութիւնն էլ կարող է որոշ տեղ գրաւել ազգային կազմակերպութեան ծրագրին մէջ: Ի՞նչ կը հասկնար անկախ Հայաստանի վերջին վարչապետը «քաղաքականութիւն» բերով: Հայաստանի խորհրդային վարչակարգին հանդէպ կեցուածքը, ընդհանրապէս միազգային քաղաքականութիւնը որ կրնար վերաբերիլ հայութեան, թէ՞ իւրաքանչիւր Համայնքի դիմագրաւած կամ դիմագրաւելիք քաղաքական խնդիրները Այնքան ալ յստակ չէ: Այդուհանդերձ, իր խօսքերէն յստակ է, որ Սփիւռքի կազմակերպական ծրագրին մէջ, եւ մասնաւորաբար Վրացեանի առաջարկը՝ կազմելու ինչ-որ Սփիւռքի կառավարութիւն մը (ստոր կը վերաբերի յօդուածը), չի ներփակիր քաղաքական գործունէութեան հետանկար մը: Քաղաքական Հարցերով գրադիւլու փափաք կամ նախատեսութիւն կայ անշուշտ, սակայն՝ պայմանաւորուած սփիւռքահայութեան «հանգամանքներուն ու բնութան», որոնք այլ «առաջին շրջանի համար» քաղաքականութիւնը դուրս կը ձգեն Սփիւռքի օրակարգէն: Հետեւաբար՝ ճիշդ եզրակացութիւնը պիտի ըլլար այն, որ Վրացեանի սերունդը քաղաքականութիւնը ոչ թէ կը մերժէր, այլ՝ առաջնային չէր նկատեր «ազգային կազմակերպութեան» համար, այլուհանդերձ անխուսափելի նկատելով «հետզհետէ, ժամանակի ընթացքում» անոր ներառումը: Այն ձա՛յնը, որ, հետեւողութեամբ նկոյզէի, իր ժամանակէն առաջ կը յայտարարէր եկող ժամանակները, այս պարագային՝ յետպաղ պատերազմեան Սփիւռքը... Ամէն պարագայի, ոչ թէ քաղաքականութիւնը, այլ հայազանգանումը եղաւ Սփիւռքի նպատակը եւ անոր շուրջ զարմաւ ըլլալ-չըլլալու խնդիրը: Իր յետագայ յօդուածաշարքերէն մէկուն մէջ («Հանրապը դռներին առջեւ է...»), գրուած 1980ին (թուականը ինքնին հետաքրքրական է, որովհետեւ կը կազմէ երրորդ սերունդին բեմահարթակի վրայ յայտնուելու սկիզբը), Վրացեան, որուն սկզբնական սպասումները՝ Սփիւռքի մէջ մէկ ու միակամ կազմակերպուած հայութիւն յառաջացնելու ի դերեւ ելած էին, ահազանգ կը հնչեցնէ. «Առաջ մէկ սահման միայն ունէինք բռնաւորների ձեռքով դժուած, այժմ բազմաթիւ սահմաններ ունենք, որոնք բաժանում են մեզ իրարից, - Հողային սահմաններ, մշակութային սահմաններ, Հողու սահմաններ, կուսակցական սահմաններ, անսահման սահմաններ: Մ'ը ես զնում ապագէս աչքերդ փակ, Հայ ժողովուրդ: Քուօ վատիս! Մ'ը է քո անձը, ո՛ւր է քո Հարցը, ո՛ւր է քո գանձը, քո ազգային կենսունակութիւնը, քո կենսունակ հպարտութիւնը (...): Պէտք չէ մոռանալ: Պէտք չէ մոռանալ Ապրիլ 24ը, բայց ոճրագործ կը լինենք, եթէ մոռանանք եւ անտեսենք ձերմակ Զարգը... Ձերմակ Զարգի ուրուականը մեր դռների առջեւն է, մեր գլխի վերեւ: Հանրապը մեր դռների առջեւն է, ով ականջ ունի թո՛ղ լսէ»²⁸:

Սփիւռքահայութեան ներքին պառակտուածութիւնը, որուն կ'անդրադառնայ Վրացեան, 40 եւ 60ականներուն արտայայտուած էր յունգարի մեւոյ ներգաղթի եւ ապա Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմի (1958) ժամանակ պատահած բախումներով ու եղբայրասպան կոլուով: Մեծամասնակ, սակայն, Վրացեան այս սողերը կը գրէ, երբ Սփիւռքի մէջ քիչ մը ամէն կողմ զարկ կը տրուի շինարարական գործին, դպրոցներ, աշուճում եւ եկեղեցի կը կառուցուին շնորհիւ սփիւռքահայութեան նիւթական բարօրութեան: Փարատոքսը - կամ ոչ այնքան... - երեւան կ'ելլէ մէկ կողմէ Վրացեանի խօսքերու աւազանգին եւ միւս կողմէ Ժաղկուն դաղուժային կեանքի առկայութեան միջեւ: Ինչո՞ւ: Վրացեան կ'աւազանգէ տակաւին 1960ին, երբ թափով զարկ տրուած էր համայնքային ենթակառոցի զարգացման... Պատասխանը Դակեաններու երիտասարդ սերունդը պիտի տար:

Արդարեւ, այդ սերունդն է որ քաղաքականութիւնը պիտի ներառնէ իր ծրագրին մէջ եւ ազգային գոյութեան կացութիւնը տեսնէ Հայ դատի պայքարին մէջ: Դակեաններու կէսերէն այդ պայքարը պիտի արտայայտուի հայկական աւարեկութեան ընդմէջէն: Երբորդ սերունդի ողիսականը արժանացած է բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններու եւ ժտահար տակաւին շատ ըսելիք կայ Սփիւռքի Համար ճակատագրական այդ ժամանակաշրջանին մասին, թէ՛ անցնայի ու թէ՛ ազգայի Հետ անոր կապին տեսակէտէն մանաւանդ: Սակայն այս աշխատասիրութեան Համար կարելի է ընդգծել, որ երբորդ սերունդը, որ իր նախնիներն տարբերելու յատակ ճիշդ մը ըրաւ, ժխտումը չէ անցնելէն ժառանգ մնացած ազգային գոյութեան ընկալումին, այլ՝ անոր տրամաբանութիւնը մինչեւ իր ծայրագոյն Հետեւանքները - Սփիւռքի ոչնչացումի բացակայութիւն Քվերդարձի - ապրելու յանձնառութիւնը: Հետեւաբար՝ երբորդ սերունդի պայքարին ընդմէջէն բխողացան ու իրենք զիրենք հաստատեցին ազգային այն բոլոր արժէքներն ու ընթանումները, որոնք կազմած էին ազգային ինքնութեան արդիական ընկալումը: Այդ արժէքներն ու ընթանումները, անշուշտ, առկայ էին նաեւ առաջին ու երկրորդ սերունդին համար, սակայն միայն Դակեաններուն է որ դուրս եկան Հասարակական միջավայրի տիրապետող քաղաքի ծրագրերէն¹:

Կը մնայ բացայայտել, թէ ինչու՞ Սփիւռքի մէջ տիրապետեց քաղաքականութեան Հետու մնալու այս մտեցումը, գտնել անոր Հիմնական պատճառը: Անշուշտ, յաւակնութիւն չկայ այդ պատճառը նկատելու որպէս միակը, ոչ ալ ժխտելու յառաջանալիք վարկածին խնդրայարոյց ու վիճարարոյց ընդթիւր: Սակայն այդ վարկածը թերեւս լաւագոյնս կը բացատրէ թէ ինչու՞ այսօր Սփիւռքի կացութեան ընկալումը եւ անոր ճիւղին

մէջ քաղաքականութեան հասկացութիւնը վերասահմանման կը կարօտին, եւ արդէն, գործնականօրէն այդ փուլին մէջ մտած են: Ի վերջոյ, կարելի է առարկել որ արդեօք կարելի չէր Սփիւռքի տարրեր ընկալուած մը ու կազմակերպուած մը Ծրագրել ու տեղ տալ նաեւ քաղաքական գործունէութեան:

Պատասխանը շատ հաւանաբար ժխտական է Հետեւեալ հիմնաւորումով: Պաղ պատերազմի աշխարհին միջազգային քաղաքականութեան համակարգը այնքան ալ թոյլատու չէր ոչ-պետական միաւորներու դերակատարութեան: Իսկ Սփիւռքի մէջ ազգային ինքնութեան ըմբռնուած էապէս արդի ըմբռնում մըն էր, կազմուած Նճրդ դարու ազգային զարթօնքի հոլովոյթին ընդմէջէն եւ, ինչպէս քաղաքականութեան ամէն արդի ըմբռնում, զայն կը կապէր ազգ-պետութեան, որ իր կարգին, կը սահմանուէր աշխարհագրական տարածքով մը: Խաչիկ Թէօօլեան թիրեւս լաւագոյնս կը բացատրէ, թէ ինչու՝ Ե...Նշեուենէն ու 1918-1920ի առաջին Հանրապետութենէն ի վեր Հայութեան, ի միջի այլոց իր ղեկավար ընտրանիներու մէկ կարեւոր հատուածը հայ պետականութեան երազով սնանցեալ եւ խուսափողական, նոյնիսկ մերժողական կեցուածք ցուցարեւոյ եղեւնատեղծ Սփիւռքին Հանդէպ: Սփիւռքի ժամանակաւորը ու լանցողակիւ ընդլիճ սահմանման բացատրութիւն մը փնտռող Թէօօլեանի Վերը Սփիւռքի Եկպազան՝ յօդուածը²² հարեւրէն ու Սփիւռքը իրարու հակապակեր նկատող, ու իբրեւ այդպիսին արժեւորող մտայնութիւնը առնչակից կը նկատէ միջազգային քաղաքականութեան մէջ 1848էն (Վեյմարի դաշինք) մինչեւ 1908 տիրապետող ազգ-պետութիւն զազափարին սահմանած ազգային ինքնութեան ու անոր գոյատեւման յատուկ - արդի - հասկացութեան: Երեւ չէ ազգապետութեան իտէալը, կազապարը, որուն կը ձգտէին ոչ-կատարեալ ազգապետութիւնները: Մէկ ազգ, մէկ սուրբ հող, սահմանները անձեռնմխելի, որոնց զոյութիւնը կ'երաշխաւորէ ազատ, անկախ պետութիւն մը, օժտուած օրինական վարչակազմով, բանակով, եւ որ կը սատարէ միաձուլ լեզուի, մշակոյթի, տնտեսութեան կեդրոնածիղ համակարգի մը ստեղծումին: Եւ վերջապէս՝ միաձուլ արեւակից ընկալութեան մը կազմաւորումին: Այս ազգային ու ազգապետական համակարգին համար, Սփիւռքը տկարութիւն մըն է, պարտութեան մը, ձախողութեան մը, կամ կորուստի մը, նոյնիսկ դասալքումի մը արդիւնքն է: Այն պետութիւնը՝ որուն հարեւրի հողը լքած է դէպի Սփիւռք մեկնողը, փաստօրէն չէ կրցած պահել, պահպանել, գահացնել իր իսկ Հպատակները: Իսկ այն հիւրընկալ պետութիւնը՝ որուն հողին վրայ եկած է Հաստատուելու գաղթականը եւ Սփիւռք կազմակերպել կը փորձէ, իր անդամներուն կատարեալ ձուլումին արդեւք հանդիսանալու յոյսով, յանախ մտահող է, որովհետեւ պիտի նախընտրէր (եթէ ոչ՝ պարտադրէր) այդ փոքրամասնու-

թեան ձուլումը ... Սփիւռքը այն վտանգաւոր հակասութիւնն է, որ ըստ ազգապետութեան սահմանած խոչալ չափանիշերուն՝ օտար, հիւրընկալ պետութեան մը կը պատկանին: Այս երկար մէջընդմիջումը գրեթէ ամբողջական ձեւով կը բացատրէ նաեւ Սփիւռքի մէջ քաղաքականութիւնէն հետո: մնալու նախանձախնդրութիւնը: Ի վերջոյ, քաղաքականութիւնը մենաշնորհն էր ազգ-պետութեան, հետեւաբար՝ սեփական ազգ-պետութենէն դուրս քաղաքականութեան հոլովոյթի մը մասնակցութիւնը հասկնալի չէ, առնուազն հաւաքական ինքնութեան համար: Այլ խօսքով՝ երբ համայնքները իրենք զիրենք կը նկատէին «ժամանակաւոր», քանզի դուրկ էին իրենց ազգ-պետութենէն, ոչ միայն թելադրելի չէր որ այլ ազգ-պետութեան մը ոլորտին մէջ քաղաքականութիւն ընէին, այլ այդ ձեւի քաղաքական գործունէութիւնը պարզապէս հասկնալի չէր, խորթ էր: Ասկից կը հետեւի, որ քաղաքական գործունէութիւնը պէտք է ձգտի մէկ ու միակ նպատակի՝ սեփական ազգ-պետութեան հասնելու, ինչ որ, ինչպէս ըսուեցաւ, առնչակից է հայրենի հողին ու հոն «վերադարձին»: Երբ որդ սերունդի ու ժական պայքարը թէ՛ն. յառաջ տարուեցաւ: Յեղասպանութեան հարցը մուսուլմանէ դուրս բերելու ուղղամտութեամբ, սակայն ոչ մէկ պարագայի մտահան ըլլաւ: Հողային պահանջի հարցը:

«Սփիւռքի մէջ քաղաքական գործունէութիւնը (...) առանձին ուսումնասիրութեան կը կարօտի հասկնալու համար շատ բաներ, որ ապօր տեղի կ'ունենան եւ պիտի ունենան հայկական կեանքին մէջը, դիտել կու տար կարապետ Առաքելեան»²⁰: Ասով պէտք է հասկնալ շրջապատի ազդեցութիւնը այն քաղաքական գործունէութեան վրայ, որ իր իւրաքանչեւ ըմբռնումով սահմանուեցաւ ու յառաջ տարուեցաւ: Սփիւռքի մէջ, ընդհանրապէս ներհամայնքային այդ քաղաքական գործունէութիւնը անխուսափելիորէն արտայայտուեցաւ նաեւ համայնքի ղեկավարութիւնը ստանձնելու պայքարի ձեւով, եւ ընթացաւ: Խորհրդային Հայաստանի հանդէպ թիր կամ դէմ կեցուածքներու զաղափարափոստական խորքով (կամ պատճառաբանութեամբ...): Պարզ է, որ այդ գործունէութիւնը շրջապատին հետ առնչութիւն ունեցաւ եւ յաճախ անցաւ համայնքի նեղ սահմաններէն դուրս: Միեւնոյն ձեւով շրջապատի քաղաքական հոլովոյթը անպայմանօրէն իր ազդեցութիւնը ունեցաւ համայնքի ներքին իրադարձութիւններուն: Սփիւռքի մէջ քաղաքական գործունէութեան ուսումնասիրութիւնը պէտք է ընդգրկէ մասնաւորաբար այս փոխազդեցութիւններու: Եւ որովհետեւ ոլորտը, որ ինքնին ցոյց կու տայ թէ որքան անիրապաշտ է մտածել, թէ կարելի էր ինքնամփոփ համայնքային գոյութիւն մը յաւերժացնել:

Ամէն պարագայի, ձգտումը ընդհանրապէս եղած է համայնքը հետու պահել շրջապատի քաղաքականութենէն, նոյնիսկ Արժանթինի նման հե-

ուսուր համայնքի մը պարագային Մփուռքի կացութեան ընկարումը եւ կազմակերպումը տարբեր չեն եղած հոն եւս: Եղեւնէն վերապրող (աբժ հանդուցեալ) Թորէն Ղարիպեան, որ Արժանիթին հաստատուած է տեղեկանայէ յետոյ որ երկիրը հարուստ երկրագործութիւն ունի (հետաքրքրական առնչութիւն մը իր ծննդավայր գիւղի կորուստին երեսք չհաշտուած հայուն հետ, բարացուցական՝ նաեւ անօթութեան ուրուականին, որմէ հայածական մնացած է ամբողջ կեանքին ընթացքին՝ բուն տեղահանման փորձառութիւնէն յետոյ, հակառակ անոր, որ Արժանիթի մէջ ան իր ամբողջ կեանքին ընթացքին դերձակութեամբ է որ պիտի գրադի...), կը լիջէ Հայ Որբերու Միութեան քայլերգի բառերուն հետեւեալ տողերը՝ «Աստուած պահէ Հայ որրին Հայաստանի համար»²⁶:

26 Ապրիլ 1981ին առաջին անգամ լոյս տեսած եւ մինչեւ այսօր հրատարակուող *Արժէնթա*ի էջերը տարիներու ընթացքին, յաճախ ուղղակիօրէն, արտայայտած են համայնքի դեկլարութեան մօտ տիրող կեցուածքը արժանիթիեան քաղաքականութեան մասնակից ըլլալու կամ չըլլալու հարցով: Ծիղղ է, *Արժէնթան*, որպէս օրգանը ՀԹԴ Հարաւային Ամերիկայի կազմակերպութեան, ունէր իր քաղաքական-գաղափարախօսական ուղղութիւնը եւ համայնքի մամուլ միակ հրատարակութիւնը չէ անուշտ, սակայն իր ազդեցութիւնը կը կարեւորուի անով, որ նախ եղած է կարեւոր հատուածի մը բանբերը, ապա՝ Հարաւային Ամերիկայի միակ օրաթերթը երկար տարիներ, ինչ որ գաղափարներու ու կարծիքներու շրջանառութեան ու հասողութեան իմաստով իւրաքայտուկ տեղ կու տայ անոր: Ամէն պարագայի, ինչ կը վերաբերի հայապահպանման եւ Մփուռքի մէջ համայնքային կազմակերպումի իմաստին ու նպատակին, ոչ-դաշնակցական մամուլին մէջ արտայայտուած կեցուածքները (բացի թերեւս շեշտակիօրէն համայնափարական գաղափարախօսութեան հետ յանձնառութիւն ունեցող մամուլի պարագային) ախքան այ չեն տարբերի *Արժէնթա*ի ուղղութիւնէն, ինչպէս օրինակով մը պիտի ցոյց տրուի: Վերջապէս, այս մէջբերումները որ կը կատարուին, չեն յաւակնիր ամբողջական փաստարկում ըլլալու, կը կատարուին վարկածային հետեւութեամբ՝ դուրս բաց պահելով ամէն տեսակի բանազէնի ու ճշդումներու դիմաց:

Այսպէս, *Արժէնթա*ի առաջին թիւի առաջնորդողին մէջ օրուան խորհրդակցութիւնը եւ համայնքի կարեւորագոյն մտաւորականներէն՝ Մարդիս Թոփչեան, «Լուսաբանութիւն» խորագրուած գրութեամբ կը բացատրէ թերթը հրատարակելու որոշումին տուն տուած պատճառները եւ կը ճշդէ անոր նպատակներն ու ուղղութիւնը: «Այս գաղութը, ինկած աշխարհի ամենախուլ մէկ անկիւնը, խղուած ու տարագրուած է Հայրենիքէն ու անոր ներշնչարանէն ի սպառ խղուած, այլեւ տարանջատուած է հայաշատ վայրերէն ու հայ մտաւոր կեդրոններէն որոնց հետ հաղորդակցելու ու ա-

նոնցմէ կազգուրուելու գիւրութիւնները գրեթէ չունի Հետեւաբար բարոյալուծման ու օտարացումը անմիջականօրէն կը սպառնայ իրեն քան ուրիշ սեւէ գաղութին: Թերթի հրատարակութիւնը կը նպատակադրէ ուրեմն՝ «Որոշ եւ յարատեւ աշխատանք տանիլ որ Հայը մնայ Հայ, ըլլայ Հայ, խորհի ու դործէ իբր Հայ: Պահպանել եւ քաջախիբիլ ցեղի ստեղծագործութիւնները՝ լեզու՝ ըլլայ այն թէ գրականութիւն, արուեստ թէ երգ ու պար. ցեղային առաքինութիւններ կամ սովորութիւններ: Ուժ տալ նորաճաս սերունդի Հայցի կրթութեան. ամէն տեսակի ուժացումի եւ օտարացումի դէմ պայքարիլ: Ժողովուրդը կապել եւ սերտ յարաբերութեան մէջ դնել իր անցեալի ու ապագային հետ: Չթողուլ որ մարի, աղօտանայ անոր մէջ անխախտ հաւատքը եւ մշտաժողովս յոյսը որ կ'առաջնորդէ դէպի մի Հօտ, մի Հովիւ սկզբունքը, դէպի լրիւ եւ կատարեալ Ազատութիւնն ու Անկախութիւնը»:

Կը հետեւցուի, որ արդէն կայ Հայութեան Համար յստակ անցեալ մը ու ապագայ մը, որուն հանդէպ հաւատքը պէտք է խախտի ու հոն առաջնորդելու պիտի ծառայէ Հայապահպանման միջոց Հանդիսացող թերթը: Ահա թէ ինչու՝ գրեթէ ծրագրային բնոյթ կը ստանայ՝ «Պայքարիլ բոլոր անոնց դէմ, որոնք Հայ անունը կը շահագործեն եւ զայն կը խառնեն հիւրընկալ երկրի պետական ու կուսակցական քաղաքականութեանց մէջ՝ խօսքը Հոս եւս յստակ է թէ որոնց կամ ինչ երեւոյթի կը վերաբերի հարցը: Կարելի է կուսակցի, որ այն ատեն ակնարկը ուղղուած ըլլար Համայնազար կուսակցութեան գործունէութեան մասնակից Հայ անհատներուն: Ամէն պարագայի, Արմէնիայի առաջին խմբագիրը ամէն իրաւունք ունէր ընթերցողը զգուշացնելու անձնական ծրագիրները հետապնդող անձերու կողմէ Հայութեան կամ Հայապատկանելիութեան շահագործումէն, որ պատահած է ու կը պատահի Համայնքին մէջ: Թոփլեանի տողերը լաւագոյնս կ'արտայայտեն տեղական քաղաքականութեան հետ ու մարտի զգուշարարութիւն մը՝ Արմէնիայի այլ խմբագիր մը, Վարդան Փէրոզեան, որուն օրով օրգանը օրաթերթի կը վերածուի, չի վարանիր Հայ երիտասարդութեան ուղղակի դիմելու: «Քաղաքականութիւնը արկածալից ասպարէզ մըն է, որուն Համար չ'արժեր որ իր թանկագին ժամանակը կորսնցնէ Հայ երիտասարդութիւնը»։ Հոս արդէն կասկածի հարց չկայ: Փէրոզեան կ'ակնարկէ տեղական քաղաքականութեան եւ պատահական ալ չէ, քանի որ արդ տարիներուն է նաեւ, որ Փերոնական Շարժման մէջ գործօն Հայեր կը փորձեն քաղաքական Համարկումի առաջին ծրագիր մը յառաջ բերել ու Համոզել Համայնքը որ անհրաժեշտ է մասնակից դառնալ երկրի քաղաքական Հոլովութիւն: 1967ին, երբ Փերոն աջտրուած է երկրէն եւ օրուան զինուորական իշխանութիւնը իր անունն իսկ արգելած է արտասանել, բնականաբար Հայ փերոնականներու գործունէութեան ալ

վերջ տրուած է, Արմէնիայի առաջնորդողներուն մէջ կը շարունակուի Սփիւռքի մէջ հայապահպանման մտահոգութիւնը. «Եթէ սպիտակ ջարդէն վերջաւորուած չեն հաստատանքի 200.000 հայութիւնը որ կը գտնուէր բաղդատարար նուազ վտանգուած պայմաններու մէջ, նոյն ճակատագրին կրնայ ենթարկուիլ վաղը իւրաքանչիւր հայ գաղութ առանձին, որ կ'ապրի աւելի վտանգաւոր պայմաններու մէջ. Եթէ հայ քաղաքական ու հասարակական միտքը քառասուն տարիէ ի վեր կ'ապրի ձուլման վտանգին սարսափը եւ հիւսիսէն հարաւ, եւ արեւելքէն արեւմուտք, տեւաբար կը շեփորէ գայն, պատճառը այն է, որ ան Եփուն ըլլալէ աւելի դարձած է չօշափելի իրականութիւն»²⁰. Դէժ յանդիման այս վտանգին, միակ լուծումը՝ վառ պահել Ազատութեան պայակը», ինչպէս կը խորագրէ թերթի 16 Յուլիսի 1968ի «Եփուքը», գրուած Հայաստանի անկախութեան ձմայնակի տօնակատարութիւններուն առթիւ: Գրութիւնը, ոգեւորուած Սփիւռքի բոլոր համայնքներուն մէջ ձմայնակի հանդիսութեանց գտած յաջողութիւններով, կ'ընդգծէ, թէ շտարուէ տարի կ'աճի հետաքրքրութիւնն ու նախանձախնդրութիւնը մեր Անկախութեան գաղափարին շուրջ: Եզրակացութիւն՝ «Այս սրտազնդիջ երեւոյթը ինքնին կու գայ բախու թէ, Սփիւռքի հայութիւնը գտնուելով հանդերձ տնտեսական գոհացուցիչ եւ տեղ տեղ նոյնիսկ նախանձիլ պայմաններու մէջ, ան իր աչքը ուղղած է Անկախ եւ Ազատ Հայրենիքի մը խոչնդին Ան, վայելելով հանդերձ իր հիւրընկալուած երկիրներուն մէջ, լիակատար ազատութիւն, այնուամենայնիւ կը ձգտի իր ամբողջական ազատութեան՝ իր ամբողջական Հայրենիքին մէջ»: Վկայութիւն մը, ի մէջ այլոց, Սփիւռքի արդէն նուաճած տնտեսական մակարդակին. եւ ահաւասիկ այլ մէջըրերում մը Արմէնիայի 20 Մեպտեմբեր 1968ի «Ժամանակ Մը Եւս» առաջնորդողէն. «Առանձնապէս հայ քաղաքական միտքը Սփիւռքի մէջ մէկ նպատակ ունեցած է: Տայ նոր սերունդին հայեցի դաստիարակութիւն: Խորացնել մեր բազմութիւններուն մէջ հետաքրքրութիւնը հանդէպ հայրենիքին ու քաջախելի ներգաղթը Հայութիւնը Սփիւռքի մէջ անկորուստ պահելով, աշխատուած է դարձնել գայն հարստութիւն մը վաղուան հայրենիքին համար»: Հայապահպանման գոյութեան կարգը ձեւաւորուած է նաեւ ոչ-գաղնակցական շրջանակներու ճարտասանութեան մէջ, ինչպէս կը վկայեն Տոքթ. Գ. Օ. Գալուստեանի խօսքերը, որոնք արտասանուած են 1968ին Պուենոս Այրէսի Հանրապետութեան մէջ ընթացքին²¹. Հեղինակը իր բացարձակ համակրանքը Խորհրդային Հայաստանի ու Ռուսաստանի հանդէպ չի թաքցնել, այդուհանդերձ որպէս «մեր ժողովուրդին գոյութեան հետ սերտ առնչութիւն» ունեցող երեք խնդիր կը դնէ. «Ա. Մեր համրանքին, մեր անեցողութեան ուշադիր ըլլանք: Հայ երիտասարդներու եւ հայ երիտասարդուհիւներու ամուսնութիւնները քաջախելի, դիւրացնել, մեր համ-

րանքը, մեր թիւը անեցնելու մտադրութեամբ Առողջ սերունդ Հասցներ Հայ ժողովուրդի ականդական, ընտանեկան բարոյական սրբութիւնը վեր պահել: Օտար տարրերու հետ խնամիական կապեր չհաստատել: Մեր լեզուն եւ տոհմային սովորութիւնները նախանձախնդրորէն պահպանել: Բ. Տնտեսական ուժականութիւն ամբարել, ախինքն տնտեսապէս զօրանալ: Գ. Միշտ միտի ունենալ համաթրքական զաղափարարանութեան մը գոյութիւնը, ախինքն՝ բանթուրանականութեան վտանգը:

**ՓԵՐՈՆ, ԱԶԳԱՅՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ.
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐԿՈՒՄԻ ՓՈՐՁ ՄԸ**

Արժանիքներն քաղաքական հոյովոյթին մէջ Զօրավար Պուան Տոմինկո Փերոն իւրաքսուսէ կրեւոյթ է: Չկայ այլ անձնաւորութիւն մը, որ ախնքան կիրքեր հրահրած ըլլայ որքան Փերոն եւ իր երկրող կինը՝ Էւա Տուարթէ: Ոմանց համար անոնք պաշտամունքի առարկայ են, ուրիշներու՝ պարզապէս ատելութեան: Ոմանց համար՝ յեղափոխական, ուրիշներու՝ Փաշիզմի հարազատ ներկայացուցիչներ: Այս հակասական կեցուածքներուն պատճառը միայն անձը չէ՝ անշուշտ, այլ անոր ձգած քաղաքական ժառանգը՝ Պուաթիստիզմ (Justicialismo), որուն ամենամօտ թարգմանութիւնը կրնայ ըլլալ Քարդարականութիւն: Այդ վարդապետութեան հիման վրայ կազմակերպուեցաւ Աշխատաւորական Միութիւններու Համադաշնակցութիւնը, ազգային շարժում մը, որ յետագային վերածուեցաւ կուսակցութեան եւ մինչեւ այսօր կը գործէ (Partido Justicialista, PJ) ու հայերէնով յաճախ կը ճանչցուի որպէս Փերոնական կուսակցութիւն: Առանց փերոնականութեան հասկնալի չէ՝ Արժանիքի քաղաքական հոյովոյթը Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմէն յետոյ:

Մասնագիտութեամբ դիմուորական, Փերոն Յականներուն չէր թաքցներ իր հիացումը իտալական Փաշիզմին հանդէպ եւ անոր ներշնչումով գործն ղեկավարութիւն ցուցաբերեց միեւնոյն զաղափարները բաժնող դիմուորականներու օթեակի մը յառաջացման մէջ²⁰: 1943ի պետական հարուածէն յետոյ, Փերոն նշանակուեցաւ Աշխատանքի Քարտուղար: Այդ պաշտօնը առիթ եղաւ, որ ան յայտնաբերէ աշխատաւորական զանգուածներու քաղաքական ուժը: Մինչ այդ, արհամարհուած ու հայածուած դիմուորականներու, երկրի մեծ հողատէրերու, կաթողիկէ Եկեղեցւոյ եւ մինչեւ իսկ քաղճենի տարրին կողմէ, աշխատաւորական զանգուածը, որուն մաս կը կազմէին եւ զաղթականներ, եւ արժանիքներն ընկերութեան ախն հատուածը, որ խառնուրդ ըլլալով տեղացիներու եւ եւրոպացի սպիտակամորթ զաղութարարներու, ստացած է սեւ գլուխ որակաւորումը,

Փերոնի եւ Էլիթայի մօտ գտաւ Լօրի պաշտպանները Փերոնի առաջին եւ երկրորդ նախագահութեան ժամանակներուն է, որ ջուհարկուեցան աշխատատեղերու իրաւանց բոլոր օրէնքները եւ առաջին անգամ զանգուածները մասնակից դարձան երկրի ընկերային ու քաղաքական կեանքին: Այսպէս, եթէ 19րդ դարու աւարտին Արժատական կուսակցութիւնն էր որ գաղթական զանգուածները ոտքի հանեց եւ Արժանթինի հանրապետական վարչակարգը ժողովրդավարացուց, Փերոնի իշխանութեան գալու (1948ի ընտրութիւններուն արդիւնքով) Լոյովոյթը սկիզբ դրաւ ընկերութեան ամենաբնշջազուրկ եւ մեկուսացուած հատուածին, զանգուածին քաղաքական մասնակցութեան: 1955ի պետական հարուածէն յետոյ Փերոն ստիպուեցաւ փախչիլ նախ Փարակուայ, ապա՝ Ինքնաքորուիլ Ալպանիա: Իր բացակայութեան, սակայն, ՅՅականներուն, երկրի քաղաքականութիւնը բեւեռեցաւ՝ փերոնական ու հակափերոնական հակադրութեանց շուրջ: Փերոնի անուճով է որ 60 ու 70ականներուն կազմուեցաւ արժանթինեան նախ դիմադրական ապա կերիլլայական շարժումը, որ թէեւ կեղտարապական տեսութեան ու օրինակին կը հետեւէր, սակայն յստակօրէն Փերոնի մէջ կը տեսնէր իր ղեկավարը Փաստօրէն փերոնական դիմադրութեան յաջողութիւնը եղաւ: 1973ին վերցնել Փերոնի վերադարձին դէմ դրուած արգելքը եւ Զօրավարը ետ բերել երկիր, ուր եւ վերընտրուեցաւ նախագահ, հազիւ տարի մը յետոյ կնքելով իր մահկանացուն:

Փերոնի ու փերոնականութեան ներկայացուցած հետաքրքրութիւնը սփիւռքագիտութեան համար կը կայանայ այն իրողութեան մէջ, որ շնորհիւ Փերոնի իշխանութեան գլուխ գալուն, Արժանթինի մէջ բնակութիւն հաստատած օտար համայնքները, որոնք 20 ու 30ականներուն, հիմնականին մէջ որպէս հետեւանք ԱՂ ուժերու Հայրամանքներուն, հակասեմականութեան, ու ներքին քաղաքականութեան մէջ դինուորականութեան միջամտութեան, նախընտրած էին հեռու մնալ քաղաքական գործունէութիւնէ, սկսան մաս կազմել քաղաքական Լոյովոյթին: Փերոն, որ քաղաքականութիւնը կը հասկնար հայպէս որպէս ուղղավարական ծրուագրում, շուշացաւ ազգային համայնքներու կարեւորութիւնը հասկնալ, թէ՛ ներքին եւ թէ՛ արտաքին քաղաքականութեան համար: Ներքին իմաստով հասկնալիցօրէն ջուհներու հաշիւն էր ու իր քաղաքականութեան առաւել զօրակցութիւն ապահովելու նախանձախնդրութիւնը, իսկ արտաքին քաղաքականութեան համար՝ ԱՄՆի հետ Արժանթինի յարաբերութիւններու բարելաւումը եւ, մասնաւորաբար, միջազգային բեմին վրայ - սկսելով Միացեալ Ազգերու կազմակերպութենէն (ՄԱԿ) - Արժանթինի տեղի ապահովումը³⁰, Երկու համայնքներ ամենէն աւելի Փերոնի ուշադրութիւնը գրաւած էին՝ հրեայ ու արաբ, որոնք, իրենց կարգին, շահագրգռութիւն ցուցաբերեցին Արժանթինի քաղաքական կեանքին մասնակցելու: Միջին Արեւելքի մէջ

Խորայնի ստեղծման պայքար կը մղուէր եւ յետագայի իրադարձութիւնները պաղեստինցի գաղթականները ընդունող երկրի մը փնտառութիւն չարցը դրին Արաբ եւ Հրեայ Համայնքները, որոնք կազմաւորուած էին տակաւին 19րդ դարուն եւ մինչեւ Յոսկաններու սկիզբը ոչ միայն իրարու հետ խնդիր չունէին այլ ընդհանրապէս հետու մնացած էին քաղաքականութենէ, քաղաքականացան։ Այդ բոլորէն անկախ, քաղաքականութեան մասնակցութիւնը նաեւ անձնական շահագրգռութիւններու զուտ րացած էր անշուշտ³⁰։ Բայց փերոնական շարժման մէջ տեղ տրուած է ազգային Համայնքներուն եւ մինչեւ իսկ գոյութիւն ունեցած է զանոնք Համախմբող կազմակերպութիւն մը՝ Օտարներու Փերոնական Շարժում (Movimiento Peronista de los Extranjeros) իր Համապատասխան կանոնադրով։ Այդ Շարժման մէջ է, որ խումբ մը Հայեր ուզած են տեղ մը ապահովել Հայ Համայնքին Համար, միաժամանակ փորձելով այս վերջինը դուրս բերել արժանիքիեան քաղաքականութեան Հանդէպ իր ականդական կրաւորականութենէն։

Օտարներու Փերոնական Շարժման մասին ոչ մէկ ուսումնասիրութիւն կար Ազգային Գրադարանին մէջ փերոնականութեան մասին պատրաստուած մատենագիտութեան մէջ չկայ ոչ մէկ վաւերաթուղթ կամ գրութիւն, որ այդ մասին որոշ տեղեկութիւն տար Աւելին, մատենագիտութիւնը պատրաստողն իսկ տեղեակ չէ նման երեւոյթի մը գոյութենէն, ինչպէս այս աշխատասիրութեան հեղինակին հետ իր ունեցած հանդիպման ժամանակ ըսաւ։ Գործօն Հին փերոնականներ ու Փերոնական Շարժման մասնագէտներ կամ Հագիւ թէ իմացած են այդ մասին, կամ այ պարզապէս ծանօթ չեն անոր։ Այս բոլորը ցոյց կու տան, թէ նախաձեռնութիւնը, որուն դիմուած է շատ Հաւանաբար Փերոնի վերընտրութենէն յետոյ (1961), իսկապէս կարեւոր չէ եղած կամ այլ չէ արդարացուցած իր վրայ դրուած յոյսերը, ինչ այ եղած ըլլային անոնք Փերոնին կամ Օտարներու Փերոնական Շարժման պատասխանատուներուն Համար։

Պատմագիտական ուսումնասիրութեան մը Համար ամէն կարգի փաստարկումներու այս բացակայութիւնը, անշուշտ, տեղի կու տար լուրջ կասկածանքի, եթէ երբեք նման երեւոյթ մը գոյութիւն ունեցած իսկ է։ Սակայն կան շատ սակաւաթիւ սկզբնաղբիւրներ, որոնք նախնական հետք մը կու տան Շարժման մասին յաւելեալ ուսումնասիրութեանց Համար։ Այդ սկզբնաղբիւրները կը գտնուին 1965ին Փերոնը տապալած պետական Հարուածի (Revolucion Libertadora) յառաջացուցած Հետաքննիչ յանձնաժողովի (Comision Nacional de Investigaciones - CNI) արխիւներուն մէջ։ Եանձնաժողովը, աւարտելէ յետոյ իր աշխատանքը, Հարցաքննութիւններու արձանագրութիւնները եւ բռնագրաւուած փաստաթուղթերն ու իրերը, ինչպէս նաեւ իր եզրակացութիւնները յանձնած է օրուան զինուորա-

կան իշխանութեան, համապատասխան թղթածրարներու մէջ դասաւորելէ ետք զանոնք: Մինչեւ 1908 ալ թղթածրարները չէին բացուած եւ ոչ ալ դասաւորուած՝ Ազգային Ընդհանուր Արխիւներուն (Archivos Generales de la Nacion - AGN) մէջ եւ կը գտնուէին արդարադատական իշխանութիւններու տրամադրութեան տակ: Արժանթինի մէջ պետական հրամանագրով 1907ին նացիական գործունէութեան յստակացման մասին հետաքննութեան յանձնաժողովի (Comision de Esclarecimiento de las Actividades del Nazismo en la Argentina - CEANA, որուն ուսումնասիրական միւլտրներէն մէկուն մէջ 1908ին աշխատեցաւ այս աշխատասիրութեան Նոյնակը) կազմութիւնը, առիթ տուաւ նաեւ, որ ուսումնասիրութեան համար այդ արխիւը բացուի առաջին անգամ: Ընդամէնը 35 էջերէ բաղկացած փաստաթուղթը, յանձնաժողովի աշխատանքի աւարտէն յետոյ դասաւորուած որպէս արխիւ թիւ 34, կը վերաբերի թիւ 21771-M-Com. 47ի բացած հետաքննութեան՝ Օտարներու Փերոնական Եարժման շուրջ: Կը ներփակէ հիմնականին մէջ՝ Հարցաքննութիւններ Եարժման մասնակից կամ առնչակից Emilio Baragiola, Walter Navarra եւ Mario Aranaի հետ, թերթերու մէջ լոյս տեսած լուրերու կամ ազդերու կտրօններ, հաշուեկալիք ու ճաշկերպի մը տոմսակներ: Ինչ որ ամէնէն հետաքրքրականն է այս աշխատասիրութեան համար՝ թղթածրարը կը պարունակէ Եարժման կանոնագիրը ուրիշ կարելի է հետեցնել անոր նպատակները, կազմակերպչական կառուցը, եւն-՝ Իրականութեան մէջ Եարժման որպէս օրգանական կազմակերպութիւն հրապարակ եկած է 1964ին միայն, եւ փաստօրէն, ծաւալելու ժամանակ չէ ունեցած, քանի որ յաջորդ տարին իսկ պետական հարուածը վրայ հասած է: Այս ուսումնասիրութեան նպատակը չէ այս արխիւներու մանրամասն տեղեկագրումը կատարել կամ ալ անոնց հետեւումով Եարժման պատմութեան կազմաւորումն ուրուագծել, որ առանձին ուսումնասիրութեան կը կարօտի: Բաւարար են հետեւեալ սկզբնական եզրակացութիւնները.

ա. Հետաքննութենէն երեւան կ'իյլէ, որ Փերոն ամէնէն աւելի հետաքրքրուած էր իտալական համայնքով, ինչ որ հասկնալի է այս վերջինին թուաքանակն ու երկրին մէջ կարեւոր ներկայութիւնը նկատի առնելով: Կարեւոր նկատուած է մասնաւորաբար իտալական Ակումբի գորակցութիւնը ապահովել փերոնականութեան:

բ. Եարժման ղեկավարութիւնը ստանձնած է Navarra, որ, ինչպէս Հարցաքննութենէն երեւան կու գայ, Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմի ընթացքին մասնակցած է իտալիոյ մէջ փարթիզանական կոխներու (հետեւաբար շատ հաւանականօրէն ունէր որոշ ազդեցութիւն՝ Արժանթինի իտալական համայնքի թէ՛ իտալիոյ մէջ): Մանօթ է, որ ան ինչ որ բարդականն առաքելութեամբ պաշտօնական շրջապատոյ մը կա-

տարած է Եւրոպա, սակայն անոր իսկական նպատակները չեն բացայտուելի:

գ. Հետաքննիչ յանձնաժողովը ինքնին յստակ եզրակացութեան մը չէ հասած: Իրականութեան մէջ ինչ որ յանձնաժողովին կը հետաքրքրէր՝ կաշառակերութեան փաստեր երևան հանելն էր, հետեւաբար ան մասնաւորաբար կեդրոնացած է Եարժման կեդրոնի բացման առիթով կազմակերպուած ճաշկերոյթի մը խնդրին վրայ, տրուած ըլլալով որ ծախուած տոմսակներէն գոյացած է ահազին զուժար մը, սակայն այդ ճաշկերոյթը երբեք տեղի չէ ունեցած:

Ի վերջոյ, յանձնաժողովը որեւէ եզրակացութեան չէ յանգած: Navatiaի դէմ յստակ ամբաստանութիւն մը չէ ձեւաւորուած եւ ամբողջ Հարցը կառավարութեան յանձնուած է առ ի դիտութիւն: Եարժման քաղաքական կամ զաղափարախօսական բնոյթը չէ հետաքրքրած օրուան զինուորական կառավարութեան, ոչ ալ հետաքրքրած է Համայնքներու նկատմամբ Փերոնի քաղաքականութիւնը Այս վերջին Հարցը, սակայն, երևան կու գայ ΑΓΑΠΟΙ ու Navatiaի Հարցաքննութիւններէն, որոնց Համաձայն փերոնական կառավարութիւնը ճշուժի զանազան միջոցներ բանեցուցած է օտարներուն վրայ, ապահովելու Համար անոնց զօրակցութիւնը օրուան քաղաքականութեան: Փոխադարձաբար, Navatia փերոնականութեան իր մօտեցումը կը բացատրէ երկրին մէջ օտարներու, յատկապէս, իր բնիւթի, իտալական դիմադրութեան անդամներու կեցութեան ապահովման հեւանկարով: Անշուշտ, զինուորական հետաքննիչ մարմնի մը եղած այս յայտարարութիւնները շատ հաւանաբար կատարուած են վախի կամ ճշուժի Հոգեբանական ազդակներու ներգործութեամբ եւ ստուգման կարօտ են: Սակայն, ինչպէս բառեցաւ, Հարցին այս երեսը զաղթականութեան կամ Համայնքներու Հանդէպ փերոնականութեան քաղաքականութիւնը օրուան զինուորական իշխանութիւններուն շատ քիչ հետաքրքրած է: Ինչ կը վերաբերի Եարժման կանոնադրին, վաւերացուած ու ապագրուած 1986ին, անոր առաջին ու երկրորդ թղուածներուն մէջ կը շարադրուին Եարժման նպատակները: Այսպէս, առաջին թղուածին մէջ կը կարդացուի՝ «Արժանիքի Հանրապետութեան մէջ Օտարներու Փերոնական Եարժումը կը Համախմբէ օտար Համայնքներու անդամները, իրենց Հայրենիքին Հանդէպ իրենց տածած զգացումները յարգելով եւ կ'աշխատի զանոնք եւ արժանիքիեան ժողովուրդը Համատեղել՝ Հիմնուած խուսթիտալիսթա բարոյականին ու իրենց երկրորդ Հայրենիքի Հանդէպ իրենց սիրուն վրայ, ստեղծելու Համար Հոգիներու ներդաշնակ միաձուլում, որպէս հոնա Համամարդկային բնտանիքի աւելի ընդարձակ միութեան»: Երկրորդ թղուածը Զօրավար Փերոնը կը հաստատէ որպէս Պատուոյ Նախագահ, իսկ երրորդ թղուածը կը մանրամասնէ առաջին թղուածով հաս-

տատուած ընդհանուր նպատակին հասնելու շօշափելի աշխատանքները, որոնց կարգին մասնաւորաբար օտար համայնքներու Հարցերու ու առաջարկներու քննարկումը՝ Համապատասխան լուծումներ բերելու հետանկարով, ինչպէս նաեւ՝ Համայնքներու զարգացման ի նպաստ ամէն տեսակի գործունէութեանց կազմակերպումը: Կանոնադրի կազմակերպական բաժնէն երեւան կ'ելլէ նաեւ, որ Հակառակ օրգանական ուղղահաստացութեան, Համայնքներուն լայն ազատութիւն կը տրուի Եարժման մէջ իրենց կազմակերպութիւնն ու ճիւղերու յառաջացումը ճշդելու համար: Բնականաբար կը նախատեսուէր Եարժման ընդարձակումը երկրի տարածքին, բան մը, որ փաստօրէն, տեղի չունեցաւ:

Արագ եզրակացութիւն մը թոյլ կու տայ մտածել, որ այս կազմակերպութիւնը կոչուած էր ըլլալու փերոնական կառավարութեան ու Համայնքներու միջեւ կապը, եւ աւելին՝ կը յաւանդէր այդ կապը մենաշնորհի վերածել ու չէզոքացնել Համայնքային այլ հաստատութիւններու ներկայացուցչական Հանգամանքը: Այդ եզրակացութիւնը կը բխի մասնաւորաբար իտալական Ակումբը՝ կեդրոնական հաստատութիւնը իտալացի գաղթականներու կամ անոնցմէ սերած սերունդներու, Եարժման մասնակից զարմնելու փերոնական նախանձախնդրութենէն: Այս հեռանկարը մէկ կողմէ թոյլ կու տար կառավարութեան ոչ միայն վերահսկողութեան տակ առնել օտար համայնքները, այլեւ ազահովել անոնց զօրակցութիւնն ու մասնակցութիւնը Փերոնի ծրագրներուն: Միւս կողմէ, Եարժման մէջ գործունէութեան դաշտ կը գտնէին Համայնքներուն մէջ փերոնականութեան հետեւորդներ, Համայնքներու աւանդական դեկավարութենէն դժգոհներ, կամ ալ պարզապէս բախտախնդիրներ: Ամէն պարագայի, փոխազարձ չաւերու այս Համընկնումը անկարելի պիտի ըլլար, եթէ Փերոնի ազգայնութիւնը, հետեւաբար, Համայնքներու Հանդէպ քաղաքականութիւնը, հիմնականօրէն չտարբերէր նախորդ տասնամեակներուն արժանիքներէն: Այլ ազգայնութենէն ու քաղաքականութենէն: Մինչ, այս վերջինները կը հաստատէին զուտ արժանիքներէն ազգայնութեան, կամ աւելի ճիշդը՝ ազգայնականութեան մը մենաշնորհային բնոյթը երկրին մէջ, եւ հետեւաբար կը հետապնդէին գաղթականներու ձուլման կամ արտաքսման քաղաքականութիւն, փերոնականութեան ազգայնականութիւնը, միշտ աւելի լայն զանգուածները քաղաքական կեանքին մասնակից զարմնելու նախանձախնդրութեամբ, ոչ միայն յարգանք կը տածէ իւրաքանչիւր Համայնքի ազգայնութեան ու Հայրենասիրութեան նկատմամբ, այլ այդ ազգակը դրականօրէն կը զնահատէ Արժանիքին համար: Պայմանով որ, բնականաբար, ամէն Հայրենասիրութիւն հիմնուած ըլլայ, ինչպէս Եարժման կանոնադրի առաջին յօդուածը կը հաստատէ, հիւսկաթիւսիսիսաբարոյականին վրայ՝ բոլորը իրարու ձօտ բերող վարդապետութիւնը, ո՛

բուն հիմնական երեք ողնասյուները եղած են՝ քաղաքական գերիշխանութիւն, տնտեսական անկախութիւն եւ բնկերային արդարութիւն:

Շարժման անունն իսկ հետաքրքրական է՝ Օտարներու Փերոնական Շարժում. չի ժխտեր ռոտարականութիւնը, միեւնոյն ժամանակ, սակայն, հիտուսիսիստիկա բարոյականին հիման վրայ, զայն ժխտական ազդակ չի նկատեր: Այսինքն՝ Արժանթինի մէջ, օտարները փերոնականութեան ընդմէջէն առիթը պիտի ունենան եւ պահպանելու իրենց մայր Հայրենիքին հանդէպ իրենց զգացումներն ու զարգացնելու զանոնք, եւ սիրելու իրենց նոր Հայրենիքը ու մասնակից դառնալու անոր քաղաքական կեանքին, եւ այդ զոյգ զգացումներու համադրումը կարելի է միայն հիտուսիստիկա բարոյականին վրայ հիմնուած՝ ազգայնութեան մը ընդմէջէն: Ապա, «Փերոնական» բառը յտակօրէն ցոյց կու տայ Զօրավարին ունեցած հմայքին կարեւորութիւնը բնկերային զօրաշարժի յառաջացման համար: Եւ այդ մէկը շատ կարեւոր էր վստահութեան ներշնչման ի խնդիր. ի վերջոյ, զինուորական մըն էր որ կը խօսէր եւ զինուորականները, մասնաւանդ Հայրերու նման ցնցիչ փորձառութիւններէ ու աղէտներէ անցած համայնքներու համար, կամ վախի առարկայ էին (ՁՈ ու ՅՈականներուն) կամ ալ հիացումի, երբ անոնց փոխանցած պատգամը կը խօսէր իրենց սրտին: Խորէն Զարիպեան, Արժանթինի քաղաքական կեանքէն շատ հեռու ըլլալով հանդերձ, կը յայտնէ թէ ամէն օր մտիկ կ'ընէր Փերոնի հասերը, Եորոփետեւ աշխատանքներուն համար լաւ բաներ կ'ըսէր»¹¹: Այս բոլորը, անշուշտ, չեն նպատակադրեր թաքցնել փերոնականութեան միւս երեսը՝ ամբողջատիրութիւնը եւ աշխատանքի առպարէզը որ բացաւ ամենածալքայեղ Աջին առջեւ, մասնաւոր՝ ԴՍականներուն: Սակայն այդ մէկը զուրս կը մնայ ներկայ ուսումնասիրութեան սահմաններէն: Կը մնայ դիտել տալ, որ Օտարներու Փերոնական Շարժումը չյաջողեցաւ համայնքներու ու կառավարութեան միջեւ կապի մենաշորճը ձեռք ձգել: Համայնքներուն մէջ, շատ հաւանաբար անձնական մրցակցութեան հետեւանքով, յառաջացան սոսանձին փերոնական կազմակերպութիւններ: Հրեաները, օրինակի համար, մաս չկազմեցին ընտ. Օտարներու Փերոնական Շարժման եւ ունէին իրենց յատուկ կազմակերպութիւնը, որ հակառակ 1948ի ընտրութիւններուն համայնքի ընդհանրապէս հակափերոն քուէներուն, եւ բաւական զործոն էր եւ ժող. Փերոնին: Նոյնինքն խալապիները, որոնց ներգրաւման ամէնէն աւելի կը ձգտէր Շարժումը, ունէին իտալական Շարժային Միաւոր մը Փերոնական կուսակցութեան մէջ: Առաւել՝ զանազան համայնքներէ անհատներ, առանց մաս կազմելու Օտարներու Փերոնական Շարժման, ակտիւ զործունէութիւն ծաւալած են որպէս փերոնական: Այդ է պարագան ոմն Վիլթոր Մենտտորի, որ ինչպէս երեւան կու գայ օրուան Արտաքին Գործոց նախարար Geronimo Remorinoի ուղղուած նամակէ մը,

Փերոնական Յեղափոխական Երիտասարդության Եւրոպայի միջին (Քորուպա քաղաք) ղեկավար դեր ունեցած է՝:

Օտարներու Փերոնական Եւրոպայի միջին է, որ խումբ մը Հայեր, զլիաւորութեամբ Ռաֆֆի Միրաքեանի, ուղեցին մասնակից դառնայ Արժանաբերի քաղաքականութեան եւ Համայնքը Համագել, որ այլ նախաձեռնութիւնը դրական է Հայութեան ու Հայ դատին Համար Եթէ Օտարներու Փերոնական Եւրոպայի մասին սկզբնաղբիւրներն ու աղբիւրները քիչ են, ապա 40 ու 50ականներուն Հայ փերոնականներու գործունէութեան մասին անդրադարձող փաստաթուղթեր պարզապէս չկան: Պատճառը այն է, որ Փերոնի անկումէն յետոյ, երբ զինուորական իշխանութիւնները Հայաձեռն արշաւ մը սկսած են փերոնականութեան դէմ, Ռաֆֆի Միրաքեան ու իր ընտանիքը նախաձեռնած են իրենց ունեցած փաստաթուղթերու բնաջնջման: Չէ մնացած, օրինակի Համար, ոչ իսկ օրինակ մը Միրաքեանի խմբագրած El Libertador պարբերաթիւթէն: Հետեւաբար, այս աշխատասիրութեան Համար Հայ փերոնականներու գործունէութեան մասին քաղուած տեղեկութիւնը հիմնուած է մասնաւորաբար Եւրոպայի մասնակից ու Միրաքեանի մօտիկ գործակից ընկերներու՝ Անդրանիկ Լոմոնոսովի, Սարգիս Գաւուրեանի եւ Յովհան Ճելաթեանի, ինչպէս նաեւ Միրաքեանի ալիքին՝ Ռիթա Պուլտուքեանի Հետ կատարուած Հարցազրոյցներու վրայ: Տեղեկութիւնները պարզապէս առաջին Հետքերն են ապագայի աւելի ընդարձակ ուսումնասիրութեան մը: Հարցազրոյցները, սակայն, բաւարար են թաւաճող կը կազմեն յայտնաբերելու Համար գաղափարախօսական ու նպատակային այն հիմնաւորումները, որոնք շարժառիթ Հանդիսացած են Եւրոպայի մասնակիցներուն, որոնք բոլորն ալ գործած անգամներ էին Համայնքային կազմակերպութիւններու, եւ վերը միշտուած բոլոր անուններուն պարագային՝ շարքային կուսակցականներ, գործած՝ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Հարաւային Ամերիկայի կազմակերպութեան մէջ: Այլ շարժառիթներն են որ թոյլ կու տան այս աշխատասիրութեան վարկածին՝ Ափիւռքի մէջ քաղաքական Համարկումի մասին որոշ խորհրդածութեանց: Նախքան այլ, սակայն, անհրաժեշտ է դիտել տայ, որ եթէ 40 ու 50ականներուն Հայ Համայնքը Փերոնի մասնաւոր ուշադրութեան չէ արժանացած (մանաւանդ որ Միրաքեան աւելի մօտ եղած է Էւրոպային), Հայ փերոնականները ամէնէն աւելի աշխուժացած են 70ականներուն Փերոնի Արժանաբերի վերադարձի ու նախագահ ընտրուելու լոյսին տակ Եւրոպայի վերակազմակերպելու ճիգին մէջ: Եւրոպայի մասնակց, օրուան պայմաններու Հրամայականին տակ կոչուած է Խուլիսիալիսիա Միջազգային Եւրոպայի (Movimiento Internacional Justicialista) եւ ունեցած է երրորդ-աշխարհեան ուղղուածութիւն: Այլ ժամանակաշրջանի

զործունէութեան վերաբերեալ հիմնական սկզբնաղբիւրներ կան եւ սողերու հեղինակին տրամադրուած են օրին Շարժման քարտուղար ու նաեւ, Միրաքեանի անհանգստութենէն յետոյ, ներկայացուցչական հանգամանք ունեցած Յովնան Ճելլաթեանի կողմէ: Այդ արխիւները կը ներփակեն ժողովներու ատենագրութիւններ, Շարժման կանոնադիրը, թերթերու մէջ յոյս տեսած տեղեկութիւններ, Շարժման անդամներուն ուղղուած նամակներ, ազդեր, հաշուեփակերու Հայերու աշխուժութիւնը երևան կ'ըլլէ նաև այն իրողութեամբ, որ ոչ-հայ համայնքներու ներկայացուցչութիւնն ալ յաճախ զտաւհուած է հայերու: Այսպէս, Շարժման հիմնադիր 17 Համայնքներէն (երկիրներու անունները երևան կու գան հետեւեալ կարգով՝ Իտալիա, Սպանիա, Հայաստան, Գերմանիա, Լիբանան, Սուրիա, Լեհաստան, Խրոզաթիա, Ալպանիա, Յունաստան, Փերու, Փարսկուայ, Ուրուկուայ, Չիլի, Պոլիվիա, Պրագի, Ուլթրանիա) Սուրիոյ, Ուրուկուայի եւ Չիլիի ներկայացուցչութիւնը ստանձնած են Հայեր (յաշորդաբար՝ Պերճ Հաբեմեան, Յովնան Ճելլաթեան եւ Արթուրո Մինասեան), մինչ Շարժման նախագահութիւնը (հասկնալիորէն՝ Փերոնի Գերագոյն Մեծաւորի հանգամանքէն յետոյ) ստանձնած է Միրաքեան (հայ համայնքի կողմէ մասնակցող Յակոբ Մինասեանն էր):

Ի տարբերութիւն Օտարներու Փերոնական Շարժման, Խուսթիալիսիա Միջազգային Շարժումը միայն երկրի մէջ բնակող համայնքներու քաղաքական ու ընկերային հոլովոյթի մասնակցութեամբ չէ որ աշխատանքի առկարէզ կ'ընէր: Գեղտեմբեր 1973ին գրի առնուած ու Շարժման հիմը դրած կանոնադրին մուտքի բաժինն իսկ կ'անդրադառնայ Վերկրին մէջ հաստատուած օտարներու, անոնց զաւակներուն ու ընտրութեամբ Արժանիի թաղաքացի եղած խումր մը անհատներու: Նախանձախնդրութեան՝ ազգային ու միջազգային մակարդակներով տարածելու փերոնական վարդապետութիւնը Շարժման նպատակներն ալ հիմնականօրէն կը վերաբերին այն քաղաքական աշխատանքին, որ կը հաստատէ խուսթիալիսիա սկզբունքները որպէս տիեզերական արժէքներ, եւ կը ձգտի անոնց իրականացման, ի մէջ այլոց՝ Վարդապետի ազգային-ազատագրական բոլոր շարժումներուն: Ճիշդ է, որ այդ թուականներու քաղաքական միջնորդը երրորդ-աշխարհեան զազափարախոսական յանձնառութեան յստակ գունաւորումը ունէր, եւ Փերոնը անձնապէս անտարբեր չէր ձգել երկրէն աքսորուած արժանիիներու կազմակերպուած ներկայութիւնը տարբեր երկիրներու մէջ (ներառեալ ԱՄՆ): Սակայն միւս կողմէ՛ զուտ համայնքային քաղաքականութեան անդրադարձի բացակայութիւնը ինքնին բարացուցչական է՝ ճ. երկրի մէջ այդ հարցի զարգացման (փաստօրէն՝ օրակարգի հարց չէր ալլել), ճ. օտար համայնքներու համարկումի փորձերուն (հայերու պարագային արդէն հասակ կ'առնէր երրորդ սե-

րունդ մը): Միւս կողմէ, Համարկումի քաղերը յանգած էին անոր, որ Հայեր, անհատարար, բայց արդէն որպէս արժանիքիցի, սկսին իրենց մասնակցութիւնը բերել քաղաքական կեանքին, մինչ զաղութի ղեկավարութիւնը սակի քան նրբեք կը պահէր իր զգուշաւոր ընթացքը:

Ամէն պարագայի, 70ականներու այս վերակազմակերպուած Եարժումը շատ սակի կարճ կեանք ունեցաւ եւ որպէս իրագործում ոչինչ ձգեց: Նախաձեռնողներու նպատակն էր Կանդիպում մը ունենալ Փերոնի Հետ, սակայն այդ մէկը անոնց չյաջողուեցաւ, նկատի առնելով Զորավարը շրջապատողներու դրած արգելքները, յատկապէս, ըստ Յովնան Ճիլլաթեանի, դրամական այն Հատուցումը, որ կը պահանջուէր կառավարական պատասխանատուներէն Կանդիպումը օրակարգի վրայ բերելու Համար: *Cronica* թերթի 16 Դեկտեմբեր 1973ի Համարին մէջ լոյս տեսած է փոքրիկ տեղեկութիւն մը Միրաքեանի գլխաւորութեամբ պատուիրակութեան մը Նախագահութեան Մամուլ Հարցերու պատասխանատուին Հետ (Cesáreo Gonzalez Blanco) Կանդիպման մասին: Պետական պատասխանատուին յանձնուած է Եարժման կանոնադրէն օրինակ մը 29 Օգոստոս 1973ին ՊունտոԱլբէսի Crillon պանդոկին մէջ Եարժումը տուած է մամուլ ասուլիս մը, որուն ընթացքին խօսած է Միրաքեան, պաշտպանելով Փերոնի ու իր ներքող կնոջ՝ Իզապէլայի, Նախագահական թեկնածութիւնը եւ առաջարկելով որ Փերոնի թեկնածութիւնը դուրս ինքնազուրկեան Նուպէլեան Մրցանակին²⁶, Նոյն տարուան Նոյեմբերին կազմակերպուած է ճաշկերոյթ մը: Եւ այսքան: Միրաքեանի առողջութեան լուրջ վատթարացումը եւ մասնաւորաբար փերոնականութեան ներքին պառակտումը, որ կուսակցութեան այլ ու ձախ թեւերու արիւնայի բախումներուն յանգեցաւ (Եարժման ատենագրութիւններուն մէջ արձանագրուած է թէ ներքին պառակտումը որքան ժխտականօրէն կանդաղառնայ Համայնքներու զորաշարժին վրայ), իրենց վճռական ազդեցութիւնը ունեցան եւ Եարժման ղեկավարութիւնը որոշում առաւ զազդեցնելու զործունէութիւնը:

Ի՞նչ նպատակ կը Հետապնդէին Հայ Փերոնականները, ինչո՞ւ որոշում առած էին դուրս գալ քաղաքականութեան Կանդէպ աւանդաբար կրաւորական դիրքորոշումէ մը, զազափարախօսական ի՞նչ Համադրում կատարած էին իրենց Հայկական պատկանելիութեան ու փերոնականութեան միջեւ: Այս եւ նման Հարցադրումներու է որ կը փորձեն պատասխանել Եարժման մասնակիցներուն Հետ կատարուած Հարցադրոյցին Հետեւութիւնները:

Նախ՝ գլխաւոր դերակատարին՝ Ռաֆֆի Միրաքեանի մասին: Անկասկած, որ ան ունեցած է զործոն ու բեղուն զօրծունէութիւն եւ Համայնքային, եւ արժանիքեան շրջանակներուն մէջ: Դժբախտաբար, սակայն, մի-

այն իր գործունեության մասին վկայություններն են, որ թույլ կու տան զաղափար մը կազմել Միրաքեանի և իր համոզումներուն մասին: Միրաքեանի կինը՝ Ռիթա Պուլտուքեան խնդրեց, որ չձայնագրուի այս աշխատասիրության հեղինակին հետ իր ունեցած տեսակցութիւնը, ոչ ալ կըցաւ: Միրաքեանի քաղաքական գործունեության մասին շատ տեղեկութիւն տալ: Տիկին Պուլտուքեանի վկայութենէն երեւան կ'ելլէ որ Միրաքեան ծնած է 1918ին (Հոկտեմբեր 2), մասնագիտութեամբ քիմիագէտ, կանուխէն որպէս անդամ ՀԾԴի, իր մասնակցութիւնը ընթացած է Համալսարանի կեանքին և աշխատակցած Արմէնիային, ուր սպաներէնով թղթածներ ստորագրած է: Աւելի ուշ ուսանած է նաև Հրապարակագրութիւն և դասաւանդած այդ ճիւղը Միրաքեանի և իր ապագայ կողակցին հանդիպումը տեղի ունեցած է Հայ կեդրոն սրահին մէջ կազմակերպուած պարականգէտի մը ընթացքին, 1952ին, երբ Ռիթա 18 տարեկան պարմանուհի մըն էր, մաթեմատիկայի ուսանողուհի: Ինը ամիս յետոյ արդէն ամուսնացած են և Ռիթա Պուլտուքեանի ընտանեկան կեանքը ընթացած է շրջապատուած իր ամուսնոյն հարազատներով: Տիկին Պուլտուքեանը ամէնէն աւելի հետաքրքրած են Միրաքեանի գիտըզամութիւնները: Երբ ճանչցած են զիրար Միրաքեան արդէն քաղաքական գործունեութիւն ծաւալած էր և որոշ չափով հեռացած Համայնքէն, զոր կը դռնէր ըզմանակէն ետ մնացած: Այն ժամանակ տակաւին «Navarra Միրաքեանին կը գտաւէր Եարթման քոյրը գործերը», ինչ որ ենթադրել կու տայ, որ Միրաքեան աւելի բարձր պատասխանատուութեան դիրքերու վրայ գտնուած է փերոնական շարժման մէջ քան ինչ որ կ'ենթադրուի Ամէն պարագայի, Միրաքեան ոչ միայն մտաիկ յարաբերութիւններ հաստատած է հին փերոնականներու հետ (որոնց կարգին Hector Campora, 1973ին նախագահ ընտրուած և հրաժարած անմիջապէս՝ դիւրացնելու Համար Փերոնի վերադարձն ու ընտրութիւնը) այլ յաճախ կ'երևէր պաշտօնական ընտրու վրայ էլալի կողքին:

Հայ փերոնականները Համախորտուած են Հայաստան ֆորէս թաղամասի Փերոնական Եարթալին Միաւոր թիւ 8 կեդրոնին մէջ, որուն կուսակցական պատասխանատուն էր Ռաֆֆին: Ասոնց կարգին Ռիթա Պուլտուքեան կը յիշէ Վարդան Եախինեանն ու Յակոբ Մինասեանը, երկուքն ալ արժ մահացած: Միրաքեան, առաւել, կը մասնակցէր օրէնսդիր իշխանութեան որդիներ մէջ տեղի ունեցող բանավեճերուն: 1955ի պետական հարուածէն յետոյ, երբ Եարթման ղեկավարները փախուստի մէջ էին կամ ընդլատակ անցած, Միրաքեանի մնաց Եարթման կեդրոնին (Callao 110 փողոցին վրայ) արխիւներու անհետացման գործը: Յիշելով այդ ժամանակները, Ռիթա Պուլտուքեան կ'ըսէ, թէ իր ամուսնոյն զլիաւոր մտահոգութիւնը եղած է արխիւներու ընափնջումով հալածանքներէ ազատել

Շարժման մասնակից Հայերը: Միրաքեան անձնապէս չէ խուսափած Հարցաքննութենէ պետական յանձնաժողովին կողմէ, սակայն շուտով ազատ արձակուած է: Ի դէպ, յանձնախումբի արխիւներուն մէջ իր մասին ոչինչ կար Փերոնի իշխանութենէն հետազուիչէն յետոյ է որ Միրաքեանի առողջական Հարցերը սկսած են կոնկրետ՝ ան դարձած է թմրամոլ: Պուլտուքեան իր նախկին ամուսնոյն առողջական վիճակի վատթարացումը կը վերագրէ Համայնքի կողմէ Միրաքեանի դէմ սկսած յարձակումներուն, որոնք զինք հոգեբանականօրէն ճնշած են: Դուրս դրուած է կուսակցութեան շարքերէն եւ նիթակայ դարձած ամբաստանութիւններու, որոնք իր քաղաքական գործունէութիւնը կը նկատէին անձնական փառասիրութիւն, որուն Համար Համայնքը կ'ուզէր օգտագործել: Պուլտուքեանի Համար այս ամբաստանութիւնները ոչ միայն անհիմն էին այլեւ անարդար, քանի որ իր ամուսնոյն նպատակը եղած է քաղաքական մասնակցութեան ընդմէջէն Համայնքին ծառայել:

Ինչ որ կը հետեւի՝ 12 Մայիս 2000ին, Անդրանիկ Լոմոնճեանի ու Սարգիս Գալուքեանի հետ Հարցազրույցներու ներկայացումն է, որոչ յապաւումներով ու ձեւաչին-ոճային փոփոխութիւններով ի խնդիր շարադրականութեան, փորձելով այդուհանդերձ պահել պատմական շրջանի մը մտածելակերպը արտայայտող ոճի ու արտայայտութիւններու Հարազատութիւնը: Հարցազրույցներու ներկայացումը կը կարեւորուի որպէս երկու դերակատարներու կենդանի վկայութիւն, անկախ անկէ, որ արտայայտուած տեսակէտերը բնականաբար յաւելեալ փաստարկումի պէտք է արժանանան ավելի խորացուած ուսումնասիրութեան մը պարագային: Բնականաբար, անոնց շուրջ խորհրդածութիւնը բաց է ամէն տեսակի հիմնաւորուած մեկնաբանութիւններու ու հետեւումներու, բան մը որ նաեւ այս աշխատասիրութիւնը պիտի փորձէ: Տրուած ըլլալով որ աշխատասիրութեան նպատակը պատմագիտական ուսումնասիրութիւն մը չէ, թէեւ անոր ալ ճամբայ մը կը բանայ, վկայութիւնները (որպէս խրատատուկ պատում) կրնան վարկածային ընդթի հետեւումներ թող տալ, առանց շատ մեղանշելու վերլուծումին առարկայականութեան նախանձախնդրութեան դէմ:

Անդրանիկ Լոմոնճեան, բնիկ մարաշցի, ծնած 8 Յունուար, 1915ին, Հալէպ փոխադրուած 1923ին եւ իր հօր ու եղբոր հետ Արժանթին Հաստատուած 1930ին (Յուլիոս 8): Արժանթին եկած է Էորովհետեւ Հայաստան չունէինք, ամէն Հայերը Ամերիկա կ'երթային, մենք ալ եկանք՝ կ'ըսէ, յտակացնելով որ իր մեծ եղբայրը նախապէս Հաստատուած էր Արժանթին, Էապո թէ ոչ Սան Փաւլօ պիտի երթայինք: Դաշնակցական հին ընտանիքէ սերած, ան Արժանթին ժամանման յաջորդ օրն իսկ ներկայ կ'ըլլայ զինուորական տողանցքի մը՝ որ զինք մեծապէս կը տպաւորէ. ԷԱռա-

ջին տողանցքն էր որ կը տեսնէի կեանքիս մէջ: Կը յիշէ նաև պետական
Հարուածը, որ տապալեց օրուան նախագահը՝ Yrigoyen: «Լաւ մարդ էր,
բայց իր շուրջը եղողները խայտառակներ էին»: Փերոնին իր ժօտեցումը կը
կատարուի շնորհիւ Էլիթային, որուն Համարձակութեան վրայ հիացած
կը մնայ ան: «Անոր Համար Փերոնական եղայ»: Ամէնէն աւելի տպաւորած
է այն, որ «այնատարներուն կողմը կը բռնէին, աղքատներուն կ'օգնէ-
ին, ատոր Համար ալ գրեթէ ամբողջ Արժանթինը փերոնական եղաւ»: Մի-
րաքեանը ճանցած էր նախապէս, ՀՅԴի շարքերուն մէջ, ուր եւ Միրաք-
եան իրեն առաջարկած է մաս կազմել այն Եարժման, որուն Հիմը դնելու
մասին կը մտածէր: Սկզբնական շրջանին Հայ փերոնականներու նախա-
ձեռնութիւնը գրականօրէն չէ ընկալուած յատկապէս օրուան դաշնակցա-
կան ղեկավարութեան կողմէ: «Մեզի ըսին որ ասիկա կուսակցութեան մէջ
կուսակցութիւն ընել է, բայց մենք ըսինք, որ փերոնական ըլլալէ առաջ
դաշնակցական ենք, եթէ մտած ենք փերոնականութեան մէջ անոր Հա-
մար է որ կարենանք Հայերուն Համար բան մը Հանել: Այդ էր մեր միտքը:
Ռաֆֆիին վրայ մեն յոյս ունէինք, որ կրնայինք մտնել փերոնականու-
թեան մէջ եւ օգտակար ըլլալ Հայ գաղութին, բայց դժբախտաբար ինք յե-
տոյ ուրիշ ճամբայ բռնեց...» (Կը վերաբերի թմրամոլութեան): Լոմոյժ-
ճեան չի թաքցներ իր յուսախաբութիւնը Միրաքեանէն՝ երբ այս վերջինը
թմրամոլութեամբ տարուած էր: Փերոնականութեան մէջ գործունէու-
թիւն տանելով դուռ կը բացուէր քաղաքական պաշտօններու, «մանա-
ւանդ երբ Tessaireին Հետ կը Հանդիպէինք շարաթը անգամ մը եւ ինք մեզի
միշտ կը Հարցնէր եթէ բանի մը պէտք ունէինք: Ոչ մէկերնիս բան մը չու-
զեց...»: Իսկ ի՞նչ կապ կը տեսնէր Գաշնակցութեան ու Փերոնին միջեւ:
«Փերոնին ինդիքը այս էր. ազգասէր, աղքատասէր, Մենք Տանկաստան
ծնած ենք, աղքատ եղած ենք, Արժանթին եկանք, տեսանք որ այս կառա-
վարութիւնը գրեթէ մեր մտածածին պէս կը մտածէ եւ ես ատոր Համար
ժօտեցայ: Իւրայատուկ կեցուածք, որովհետեւ «գաղութին մեծամասնու-
թիւնը փոյթիթիթային մէջ չէր մտնար այդ ժամանակ: Մենք մտածեցինք որ
քաղաքականութեան մէջ պէտք է ըլլանք Հայերուն օգուտ մը տալու Հա-
մար: Գաղութը դէմ էր, որովհետեւ ղեկավարութիւնը դէմ էր, կուսակ-
ցութեան մէջ կուսակցութիւն չ'ըլլար, թէեւ տարը անգամ ըսինք, որ մենք
նախ դաշնակցական ենք, փերոնականութեան կը մօտենանք գաղութին
օգտակար ըլլալու Համար, մէկ մասը Հասկցաւ, միւս մասը չի Հասկցաւ,
բայց զօրակցութիւն չ'ունեցանք»: Գաղութին մասնակցութիւնը տեղական
քաղաքականութեան չէր քաջալիրուած «կարծելով որ եթէ տեղական կու-
սակցութիւններու անդամագրուէին Հայերը պիտի կորսուէին ու Հայու-
թենէ Հեռանային եւ այդ ձևով ազգային Հայաստան պիտի չկարենային
վերադառնալ»: Փերոն ծանօթ էր Հայութեան. «գիտէր Հայերուն մասին,

բայ չէր հետաքրքրուեր⁵⁵։ Մենք այ չիրացանք ուղղակի Փերոնին հետ հանդիպում ունենալ։ Հայ փերոնականներուն հիմնական նպատակներէն մէկը եղած է աշխատանք տանիլ, որ արժանիքիցիները տարբերեն հայը թուրքէն եւ կրցանք, ի վերջոյ հասկցան, որ հայը հայ է, տանիլը տանիլ եւ տանիլը հայուն թշնամին է⁵⁶։

Սարգիս Գաւուքեան, պոլսեցի, 1931ի ծնունդ, Արժանիքին հաստատուած 1948ին (ուր արդէն երկու հորաքոյրեր ունէր) «Թուրքիայէն դուրս ելլելու համար» զինուորական ծառայութենէն առաջ, Արժանիքին մէջ ան մաս կը կազմէ նախ Արմենիա Երիտասարդաց Միութեան, ապա Դաշնակցութեան շարքերը կ'անցնի 1958ին։ Արժանիքին քաղաքականութեան մասին ոչինչ գիտնալով հանդերձ, երբ կը ժամանէ եւ տեղակալ կ'ըլլայ օրուան կառավարութեան (Փերոնի առաջին նախագահութիւն) շնորհաբարակ սկզբունքներուն, անոնցմով է որ կը խանդավառուի, տրուած ըլլալով որ Պոլսոյ մէջ դասընկերներով կը հետաքրքրուէինք ընկերվարութեամբ, որ բոլորովին արդիւում էր։ Փերոնի կառավարութեան այդ սկզբունքներն են որ անմիջապէս խանցան սրտիս եւ անոնց հետեւեցայ։ Ինչ կը վերաբերի Փերոնականութեան իր անդամակցութեան, ժտեցումը կատարուած է իր ընտանիքին անդամներուն միջոցաւ, որոնք արդէն մաս կը կազմէին անոր։ «Փերոնի սկզբունքները կամ վարուելակերպը իրենց սրտին խօսած էր»։ 1962ին է, որ կ'ուղղուի Callao 110 փողոցի շէնքը, որ ըկր պատկանէր Laborista կուսակցութեան եւ Փերոնը յանձնած էր Օտարներու Փերոնական Եարժման, ուր կը ծանօթանայ Եարժման ղեկավարներէն երեքին՝ Navarra, Միրաքեան եւ իր զարմիկը՝ Լեւոն Գամեան։ Միրաքեանին համարը այդ օրերուն տարածուած էր Արժանիքինէն դուրս ալ։ «Արժանիքին դալէս առաջ Մոնթէվիտէօ իջայ, ուր ազգական ըսաւ, որ Պուենոս Այրէս հասածիս պէս երթամ եւ փնտուեմ Ռաֆֆի Միրաքեանին որ դաշնակցական է ու փերոնական»։ Հանդիպումը տեղի կ'ունենայ ՀՅԴ ակումբին մէջ։ Միրաքեանին մասին կը լիջէ նաեւ իր կազմակերպած հրապարակային բանախօսութիւններուն ընդմէջէն, որոնց յանախ կը հրաւիրուէին օրուան կուսակցական պատասխանատուները։

Եարժման մէջ Գաւուքեան պատասխանատու կ'ըլլայ Urquiza թաղամասի անդամակցութեան բաժանմունքին։ Ըստ իրեն, Միրաքեան 1948էն արդէն, երբ պետական հարուածէն յետոյ Փերոն Աշխատանքի ու Ընկերային Բարօրութեան Գարտուղար նշանակուած էր, կը հետեւէր Փերոնի քաղաքական դասընթացներուն եւ 1962ին, երբ դադարաւոր կը ծագի Օտարներու Փերոնական Եարժումը յառաջացնելու, արդէն կապը ունէին։ «Օտար» հասկացութիւնը կը վերաբերէր Արժանիքին հաստատուած համայնքներուն, որոնց անդամները կեցութեան թուղթ ունէին բայց ոչ հպատակութիւն։ Եարժման նպատակը, հետեւաբար, ըստ Գաւուքեանի,

Փերոնին բարոյական զօրակցութիւն տալն էր, եւ ոչ թէ քուէի Հարց, քանի այդ իրաւունքը չունէին շօտարները: Միրաքեան իր քաղաքական գործունէութիւնը կը տանէր առանց ոչինչ պարտադրելու Համայնքին, բայց եւ այնպէս մեծ թիւով Հայեր հաւաքած էր իր շուրջ եւ միշտ այ օգտակար կ'ըլլար զաղութիւնս:

Փաւուքեան մասնաւորաբար կը սիշէ 1974ին պատահած իրադարձութիւն մը եւ անոր մէջ Հայ փերոնականներու դերակատարութիւնը թուրքիոյ Հանրապետութեան Յժմեակին աւիթով, Արժանթինի մէջ Աթաթուրքի դրոշմաթուղթը պիտի տպուէր, դպրոցներու մէջ իր մասին ամբողջ շարաթ մը պիտի խօսուէր եւ պետական դպրոց մը թուրքիոյ Հանրապետութիւն պիտի կոչուէր, Համաձայն երկու երկիրներու միջեւ կնքուած պայմանագրութեան մը: Հակազդելով այս պայմանագրին, Հայ փերոնականները Հանդիպում մը ուզած են օրուան Արտաքին Գործոց Նախարարին Հետ: ՀԸինք որ այս յարաբերութիւնը որ կ'ուզէք ստեղծել թուրքիոյ Հետ, ըտլտրովին դէմ կ'երթայ Հայկական զգացումներուն եւ մենք չենք կրնար մարտնչել: Համաձայն իրեն՝ Հայ փերոնականներու դիմումին Հիման վրայ ջնջուած է դպրոցներու մէջ դասախօսութիւններու ծրագիրը, իսկ տպուելիք դրոշմաթուղթերու քանակը այնքան մը նուազեցուած, որ կարելի եղած է արագօրէն շրջագայութենէ դուրս հանել: Արուհանդերձ, կարելի չէ եղած ջնջել դպրոցին բացումը: Փաւուքեանի Համար փերոնականութեան Հետեւիլը Դաշնակցութեան գաղափարախօսութեան դէմ գործել չէր: Ընդհակառակը, չի թաքցներ իր վրդովումը իրենց գործունէութեան դէմ Դժականներու ղեկավարութեան գրած արգելքներուն նկատմամբ: Դաշնակցական ըլլալով մէկը չի կրնար կողմացած մնալ, կրնայ որեւէ գաղափարի Հետեւիլ, այն պայմանով, որ չխաչածուէ իր կուսակցական դիրքն ու մտածումը կամ ապրումը: Չեմ կրնար ընդունիլ, որ դաշնակցական ըլլալով մէկը ունենայ քաղքենիական կեանք, քանի որ ատիկա կը հակասէ կուսակցութեան սկզբունքին: Ինծի Համար Փերոնականութիւնն ու Դաշնակցութիւնը շատ մօտիկ էին իրարու, որովհետեւ այն կուսակցութիւնները, որ մշակ բանուոր կը պաշտպանեն, աղքատներուն կը պաշտպանեն ու կ'օգնեն, իրենց Հիմքերուն մէջ նոյնութիւն մը ունին: Փաւուքեան, ինչպէս Լոմոնոսովն, հաւատացած է, որ եթէ Հայ փերոնականները Համայնքին ու ղեկավարութեան զօրակցութիւնը ունենային, իրենց նախաձեռնութեամբ շատ աւելի կարեւոր իրագործումներ կրնային ընել: Վաղուից կազմաւորուելու սկսաւ Զժականներուն, այնպէս որ Ծժականներուն կար գարգացած սերունդ մը արդէն եւ զաղութի աջակցութեամբ կարելի կ'ըլլար մինչեւ իսկ Հայ երեսփոխաններ ունենայ այնպիսի երկրի մը մէջ, ուր Հայերը սիրուած էին: Սակայն եղեկավար տարրը կ'ուզէր ինքնամփոփ պահել Հայութիւնը: Առաւել՝ ճշտաստուա-

կան թուականներուն կ'ըսէին, որ տուն տեղ չտուինք սպասելով որ Հայաստան պիտի վերադառնանք: Ուրիշ բան մը, որ միասնականութեամբ չկրցանք ուժ մը ներկայացնել եւ գաղութային Հաստատութիւններուն միջեւ ոչ թէ ցանկապատիր այլ պարիսպներ գոյութիւն ունէին...»: Մինչ Հայ փերոնականները այն ժամանակ Հայ դատի պայքար ըսելով կը Հասկնային ըմէկ աշխատանք՝ օտարներուն Հասկցնել որ մենք թուրք չենք, Հայ ենք, գաղութիւն ներքին պայքարը ղթոյլ չէր տար որ միասնականութիւն առաջանար եւ գաղափարի Համար դործ մը ընենք»:

Փերոնական շարժման մէջ Հայերու մասնակցութեան երեւոյթը տակաւին կը կարօտի յաւելեալ ուսումնասիրութեան, վերջնական պատմութիւնը գրելու Համար: Ինչպէս վերը ըսուեցաւ, այս աշխատասիրութեան նպատակը այդ մէկը չէ: Այսուհանդերձ, աւելի խորացած ուսումնասիրութեան մը սկիզբը դնող սկզբնաղբիւրներու ու վկայութիւններու վրայ Հիմնուած այս առաջին պատմութեան թոյլ կու տայ քանի մը հետեւումներ կատարել ու անոնց թելադրած խորհրդածութիւնները արձանագրել: Նախ եւ առաջ պէտք է յատկեցնել, որ Փերոնական Շարժման Հայերու մասնակցութեան գաղափարական շարժաւիթներն ու նպատակները բացառապէս կը պարզ չի ժխտել մասնակիցներու շատ աւելի ենթակալական պատճառները, անձնական ակնկալիքները կամ իրենց արժեւորումներու միակողմանիութիւնը: Աւելի խորացած ուսումնասիրութիւն մը անհրաժեշտաբար յաւելեալ փաստարկումի պէտք է ենթարկէ առաջին այս տեղեկութիւնները անոնց առարկայականութիւնը ճշդելու: Համար: Սակայն պատճառ չկայ արտաբացառու տեսակէտերու վաւերականութեան կասկածելու, հետեւաբար անոնց հիման վրայ կարելի է ընդհանուր եզրակացութիւններու յանգելու փորձ մը կատարել:

Այսպէս, յատկ է որ փերոնական վարդապետութեան երկու Հիմնական գաղափարախօսութիւններն են որ ամէնէն աւելի զբաւած են Շարժման մասնակիցները՝ ազգայնութիւնը եւ ընկերային արդարութիւնը: Մինչ երկրորդը ինքնին Հասկնալի է, առաջինը՝ ազգայնութիւնը, կրնայ Հակասական թուիլ: Վերջին Հաշուով ազգայնականութիւնը կ'ենթադրէ մէկ ու միակ ազգի հանդէպ սէր ու հաւատարմութիւն: Հետաքրքրականը այս պարագային Հայ փերոնականներուն կատարած Համադրումն է Հայ եւ արժանիքներն ազգայնութիւններու, որոնք իրերամերձ չեն այլ՝ գիրք ամբողջացնող: Նման Համադրումի դաշտ բացած է, ինչպէս ըսուեցաւ, Փերոնի յատուկ վերաբերմունքը Համայնքներուն նկատմամբ: Ի տարբերութիւն զանոնք ձուլելու կամ երկրէն արտաքսելու արժանիքներն Այլ վերաբերումին, Փերոն, յարգելով Համայնքներու Հայրենասիրական ու ազգասիրական զգացումները եւ անոնց տեղ տալով արժան-

թիւնն քաղաքականութեան մէջ, իրենց մօտ արժեքուց Արժանթինի ու արժանթինեան ազգայնութեան Հանդէպ սէր ու յանձնառութիւն: Ճիշդ է, Փերոնը ամէնէն աւելի կը հետաքրքրէին իր քաղաքականութեան Համար շահադրձութիւն ներկայացնող Համայնքները՝ իտալացիներ, հրեաներ ու արաբներ, որոնք արդէն յատուկ ուշադրութեան առարկայ դարձան: Այս իմաստով շատ աւելի կազմակերպուած եւ ուժ ներկայացնող Հայկական Համայնք մը, այդ օրերուն արժանթինեան քաղաքականութեան մէջ, աւելի տեղ պիտի ունենար անկասկած: Հայերու Հանդէպ Համակրանքը կար, բայց անհրաժեշտ էր Համակրանքէն աւելին՝ շահադրձութիւնը, ինչ որ պիտի չտոեղծուէր քաղաքականութեան Հանդէպ Համայնքի աւանդական կրաւորականութեան առկայութեամբ: Հայ փերոնականները այդ մէկը լաւ Հասկցան, ուրիշ եւ անոնց ամբողջ ճիշդ Փերոնին հետ տեսակցելու, րան մը որ երբեք պիտի չյաջողուի իրենց... Բայց սկզբունքը սկզբունք էր եւ իր անդրադարձը ունեցաւ: Համայնքներուն վրայ Հայերը, որոնք փերոնականութեան մաս կազմեցին, գիտակից ու յանձնառու էին նախ իրենց Հայկականութեան: Սակայն Զօրավարին հմայքը, Արժանթինի Հանդէպ Երախտագիտութեան կամ Հիացման դրացումը եւ առանց Հայութենէն հրաժարելու յանձնառու արժանթինցի ըլլալու կարելիութիւնը զիրենք մղեցին քաղաքական դիրքորոշման: Այս իմաստով իրենց Համար ինքնութիւն Հասկացութիւնը բնականաբար դուրս կու գար ինքնամփոփ օտարականի ինքնութեան պահանջման դիրքորոշումէն: Իրենց պաշտօնակառուցած ՎՕտարձութիւնը Եարժման անունին մէջ ոչ թէ շրջապատէն հեռանալու, այլ անոր մաս կազմելու յանդգնութիւն ու Հպարտութիւն կը ներշնչէր: Հետեւաբար, անոնք բնականաբար հեռացած էին ազգային ինքնութեան պահանջումի աւանդական Հասկացութենէն եւ այդ մէկը կը տեսնէին շրջապատին հետ շաղումի ընծայած առաւելութիւններուն մէջ: Ատով Հանդերձ, իրենց մտահոգութեան առարկան կը մնար Համայնքը Յստակ է, որ Փերոնական Եարժման մասնակցութեան ընդմէջէն կը մտածէին Համայնքին օգտակար ըլլալու եւ երկրին մէջ անոր դիրքը ամրապնդելու մասին: Աւելին, Համայնքէն ներս այդ էր իրենց պատգամն ու պայքարը եւ իրենց փաստանքն էր, որ Հասկացողութեան շարժանացան ու շունեցան ոչ մէկ աջակցութիւն:

Այս վկայութիւններէն երեւան կու գայ նաեւ իրենց նախանձախնդրութիւնը՝ Համայնքը յօգտագործելու իրենց քաղաքական ասպարէզին Համար, որքան ալ ընթացիկ վերաբերմունքը իրենց Հանդէպ շատ Հաւանաբար այդ կասկածին վրայ հիմնուած ըլլար: Իրենց այս կեցուածքը կը բացատրուի նաեւ կուսակցական կարգապահութեամբ, որով եւ անոնք չփորձեցին փերոնական յանձնառութիւնը գերազանց իրենց ազգայնկուսակցական յանձնառութեան, նոյնիսկ առաջնահերթ Համարեցին այս

վերջինը Զախողելով քաղաքական մասնակցութիւնը վերածել Համայնքային ծրագրի, անոնք այդուհանդերձ յառաջ տարին ազգային ինքնութեան ի խնդիր պաշարը՝ փորձելով յստակացնել արժանիքներն Հանրային կարծիքին հայու ու Վերջինի տարբերութիւնը Այս մէկը այժմէական Հասկացողութեամբ քաղաքական պաշար մը չէ թերեւս, սակայն այնպիսի ժամանակ մը, երբ Համայնքին մէջ քաղաքական մտահոգութիւնը հայը հայ պահել էր, անոնք առաջին նախաձեռնութիւն մը առին դէպի դուրս բացուելու եւ հայ ազգային քաղաքականութիւնը վեր հանելու ներգաղութային կամ դուռ ազգապահպանման պաշարէն:

Ինչ կը վերաբերի Փերոնի ընկերային արդարութեան դադափարախօսութեան, ան էւ ընակածօրէն քաշողական էր զաղթականներուն Համար, էւ կը Համընկնէր Դաշնակցութեան ընկերվարական դադափարախօսութեան կամ առնուազն անոր իրենց մեկնաբանութեան: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ընկերային արդարութիւնը կամ հայ փերոնականներուն ըմբռնած ընկերվարութիւնը նաեւ հակահամայնավար էր, ինչպէս փերոնականութիւնը ինք: Այլ մէկը չի նշանակեր, որ հայ Համայնավարներ իրենք չեն փորձած, հակառակ իրենց դադափարախօսական տարակարծութեան ու մինչեւ իսկ ընդդիմութեան՝ փերոնականութեան հետ, օգտուել ստեղծուած առիթներէն³⁷: Ինչ որ հայ փերոնականները փորձած են վերջին Հաշուով քաղաքական Համարկումն էր, իրենց ժամանակին Համար խրախտուել ու մինչեւ իսկ յանդուզն նախաձեռնութիւն մը, անկախ անկէ, թէ կարելի է բաժնել կամ ոչ իրենց դադափարախօսական տեսակէտերը, Համաձայն ըլլալ փերոնականութեան կամ ոչ: Այլ փորձը, սակայն, չունեցաւ անհրաժեշտ զօրակցութիւնը, ոչ իսկ Հասկացողութեան արժանացաւ: Տիրող մտայնութիւնը, պահպանողական կեցուածքի յատուկ զգուշատրութիւնը, ղեկավարութեան ըմբռնումը հայ ազգային քաղաքականութեան, Համայնքին պառակտումը, մասնաւորաբար՝ Սփիւռքի կացութեան, իմաստին ու կազմակերպութեան ընկալումը, նման նախաձեռնութեան մը յաղողութեան կարելիութիւնները փաստօրէն զիրոյի Հաւասարեցուցին:

ԵԶՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳՈՎ

Յօսկաններու երկրորդ կէսէն սկսեալ Սփիւռքի տարածքին սկսաւ նկատելի դառնալ նոր զարգացում մը: Հայ դատի աշխատանքներուն արձանագրած քաղաքական յաղողութիւնները կարծէք դուռ բացին քաղաքական Համարկումը օրակարգի Հարց դարձնելու ձգտումին: Աւելի կեանքի պարտադրումով, քան՝ ծրագրումի որպէս արդիւնք, այդ Հողովոյթը յատկօրէն արագացաւ: Հայաստանի անկախացումէն յետոյ, Ձորը դարու վերջին տասնամեակի տեւողութեան: Հայաստանի օժանդակութեան անհրաժեշտութիւնը մասնազիտացման առաջնորդեցին հայ դատով զբաղող

կազմակերպությունները, եւ այսօր ակնյայտ է Հայերու Հետզհետէ ակելի գործօն մասնակցութիւնը տարրեր կրկններու քաղաքական Հոլոգոյթներուն: ԱՄՆի ու Քանադայի նման երկիրներու մէջ այս ընթացքը արդէն կայացած կը թուի, բայց ամէնուրեք նկատելի է սորվելու նախանձախնդրութիւն մը: Այս մէկը անխուսափելիօրէն իր անդրադարձը պիտի ունենայ նաեւ Սփիւռքի կացութեան վերասահմանման վրայ: Սփիւռքը, այնպէս ինչպէս Հասկցած էին ու ծրագրած՝ Յեղասպանութենէն վերապրողներն ու Խորհրդային Հայաստանէն աքսորեալ զեկազարներու սերունդը, չկայ այլեւս: Եւ մինչ ոչ ոք կրնայ վստահ կերպով ըսել թէ վերասահմանումը ի վերջոյ ինչպէ՞ս իր կայացած վիճակը պիտի գտնէ, Հոլոգոյթի առկայութիւնը ժառոյճ անկարելի է: Նախընտրելի է, անշուշտ, գիտակցիլ այդ Հոլոգոյթը, քան՝ զայն անտեսելով բացարձակապէս անձնատուր ըլլալ իրերու ընթացքին:

Հայ փերոնականներու փորձառութիւնը ցոյց տուաւ, որ Արժանթինի մէջ քաղաքական Համարկումի Հարցը օրակարգի վրայ բերելու տրամադրութիւն չկար այդ օրերուն: Այդ մէկը, սակայն, արդիւր չհանդիսացաւ որ Հայեր Հետզհետէ ակելի մասնակից դառնան երկրի քաղաքականութեան: Դժուարներու տազնապալի ժամանակաշրջանին այդ մասնակցութիւնը ունեցաւ ողբերգական բնոյթ, երբ երկրի զինուորական բռնատիրութեան (1976-1983) Հայտնաբերուէն զուր գացին Համայնավար թէ փերոնական զինեալ շարժումներու մասնակից Հայ երիտասարդներ:

Թիւով մօտ երեսուն են այն Հայերը, որոնք արժանթինցի 30.000ի Հասնող Հանհետացեալներուն (desaparecidos) կարգին ունեցան անծանօթ ճակատագիր: Զարչարանքի ենթարկուեցան Հաւանարար, գնդակահարուեցան կամ ալ ովկիանոսի բացերը նետուեցան: Սփիւռքի երրորդ սերունդին կը պատկանին անոնք, սակայն ի տարբերութիւն իրենց սերնդակից այլ սփիւռքահայերու, սփիւռքեան կացութեան տրամաբանութիւնը մինչեւ ծայրագոյն Հետեւանքներ չապրեցան Հայ դատի ուժական պայքարին ընդմէջէն: Պարզապէս Հեռացան Հայութենէ ու քաղաքականացան արժանթինեան ոլորտին մէջ: Միայն 1990ին անոնց յիշատակին յուշատախտակ մը դետեղուեցաւ... Ժողովրդավարութեան վերադարձը, սակայն, իր բարենպաստ ազդեցութիւնը ունեցաւ նաեւ Համայնքի նորահաս սերունդին վրայ: Վկայ ու յաճախ մասնակից քաղաքական Հոլոգոյթի մը, որ օրակարգի վրայ բերաւ Ժողովրդավարութեան ու մարդկային իրաւունքներու ի խնդիր պայքարը, այդ սերունդը կարծես Համադրումը կատարեց այդ արժէքներուն ու ազգային դատին՝ ճամբայ Հարթելով քաղաքական Համարկումին: Արժէքաբանական այս Համադրումը բարացուցական է նաեւ նորահաս սերունդի դիմագիծի յստակ տարբերութեան նախորդէն. մինչ

այս վերջինին ղեկավարութիւնը զգուշացած էր զինուորական բռնատիրութեան դէմ դիրքորոշուելէ, չըսելու համար որ անոր հանդէպ համակրանք, ու մինչև իսկ անկէ շահ ունէր, ՅՕականներուն հասակ առած սերունդին յանձնառութիւնը՝ ժողովրդավարութեան, կասկածի առարկայ չէ: Հայ դատի աշխատանքներու արձանագրած յաջողութիւններուն գուշակութեամբ, հայկական կազմակերպութիւններ, մասնաւորաբար երիտասարդական, ակիբ ու ակիբ ներկայ են արժանիքներու քաղաքական նախաձեռնութիւններուն մէջ: Այս բոլորին վրայ պէտք է ակեցնել բնականաբար 1987էն յետոյ Հայաստանի իրադարձութիւններու անդրադարձը՝ Շատ յստակօրէն համայնքին մէջ կայ փոփոխութեան հոլովոյթ մը եւ քաղաքական համարկումի երեւոյթը անոր լուազոյն ցուցանելընէն է:

Այս բոլորով հանդերձ, հայ փերոնականներու փորձառութիւնը ծանօթ չէ, չէ արձանագրուած ու համապատասխան քննարկման չէ ենթարկուած համայնքի հաւաքական լիշողութեան մէջ, ինչպէս վստահաբար այլ հետաքրքրական երեւոյթներ, որոնք այսօր մոռցուած են: Եւ միայն ակադեմական նախանձախնդրութիւն մը չէ այս երեւոյթին պատշաճ ուսումնասիրութիւնը ի շարս այլոց, այլ՝ անցեալի վերատեսութեան անհրաժեշտութիւն Սփիւռքի վերասահմանման այս հանգրուանին:

ՄԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ International եւ domestic բառերով կազմուած յոսանք մը, զոր միջազգային յարաբերութիւններու տեսարաններ կը գործածեն բնորոշելու համար քաղաքական օրակարգի հարց մը, որ թէ՛ արտաքին եւ թէ՛ ներքին ոլորտներուն յատուկ է:

² Սփիւռքներու զօրաշարժին անդրադարձող հարուստ գրականութիւն մը ծնունդ առաւ ՅՕականներուն, թէ՛ միջազգային յարաբերութիւններու պարբերաթերթերու մէջ (տե՛ս, օրինակ՝ Samuel P. Huntington, "The Erosion of American National Interest", *Foreign Affairs*, September/October 1967, ուր հրատարակութիւններու բախումի հեղինակ Harvard-ի դասախօսին կեցուածքը արձան ալ զրական չէ սփիւռքներու քաղաքական զօրաշարժին հանդէպ, զայն նկատելով ամերիկեան ազգային շահերուն համար վտանգը; նաև՝ *Millennium* 1960, Vol. 28, No. 3 համարը ամբողջութեամբ՝ նուիրուած ինքնութիւններուն, հոգային ինչպէ՛ր եւ միջազգային յարաբերութիւններու մէջ նոր շարժումներուն), թէ՛ առանձին ուսումնասիրական գիտաշխատութիւններով, որոնք յաճախ կը յուշեն կառավարութիւններու հետաքրքրութիւնը հարցի յանկեալ ճանաչման համար (Nedim Ogelman, "Immigrant Organizations and the Globalization of Turkey's Domestic Politics"; Robert C. Smith, "Migrant Memberships as an Instituted Process: Transnationalization, the State and the Extra-Territorial Conduct of Mexican Politics", երկուքն ալ շեքսպարական աշխատասիրութիւններ որոնք ներկայացուած են ակադեմական բանավեճումի համար), եւ թէ՛ որպէս պարբերական հրատարակութիւններ՝ ուղղակի սփիւռքներու վերաբերեալ, ինչպէ՛ս՝ *Մայիկ Թէլէֆոնի խոսքերու Diaspora A Journal for Transnational Studies* կամ Փարիզ հրատարակուող *La Diaspora Africaine*, եւ անշուշտ՝ առանձին հատրեր, ինչպէ՛ս՝ Yossi Shain, *Marketing the*

American Creed Abroad. Diasporas in the U.S. and Their Homelands (Cambridge University Press, USA, 1990) գրքը կազմակերպված Համալսարանի կարեւորագույն ամերիկեան թաղաքականութեան մէջ երեսն եւս յատկապէս 2000ի նախագահական ընտրութիւններու ընթացքին թէ՛ յունչ եւ թէ՛ դրամ հաւաքելու մասնաշաղկապներով (տե՛ս՝ Michael Finnegan, "Flood of Cash Is Channeled to Swing Districts. Burbank, Glendale and Pasadena Playing Pivotal Role in U.S. Statehouse Power Struggles", *LA Times*, May 30, 2000), եւ պատահական չէ, որ պահպանողական շրջանակներ ալեւս չեն թաղքներ իրենց մասնաշաղկապները որքանի կարգով նշենք Ron Unzի ստորագրած յոյս-ուածը "The Right Way for Republicans To Handle Ethnicity in Politics" (*The American Enterprise*, v. 11, n. 3, April-May 2000), ուր նախկին ֆիդելիտաբ, որ վերածուած է Հանրագիտական թաղաքական գործիչի եւ յայտնի գարձան իր գերակատարութեամբ Փաշի-Փորնիոյ մէջ երկիւղով կրթական ծրագիրը ձախողեցնելու նախաձեռնութեան մէջ, կը զգուշացնէ գաղմտագնութիւնը գաղտնեւորած նորաստանութեան զտած Բողոքականութեան Հետեւանքին Աշուշտ, սիրաբան զորաւորը իւրաքանչիւր չէ միայն ԱՄՆ-ի ալ երկիրներ, ինչպէս Փանատան կամ Նոյնիակ Սերոպայի երկիրները, ուսում-նախօրութեան Հետաքրքրական պարագաներ կը ներկայացնեն, սակայն, ինչպէս յայտարարեցաւ, ԱՄՆի պարագան ամէնէն անկէ աչքաուել է այդ երկրի գրեւոր հարան-ձի թաղաքակի զիրքին ընդմեջ:

³ Ի զիպ, այդ է պարագան ընդհանրապէս լիբանանեան Հասարակութիւնը կազմող ընդ յարանուանութեանց, որոնք նախ եւ առաջ իրենց զիրենց կը սահմանէին որպէս իրենց պատկանած յարանուանութեան անդամ ապա որպէս լիբանանցի Գաղմտական, մշակութային ու ալլ պատճառներու կողքին, լիբանանցիի այս յատուկ շրջանումը, սնուշտ, արդիւնք է թաղաքական դրոյթեան, ուր յարանուանականութիւնը (confessionalism) նախահանգած է: Այս խնամով կրթական կը տարրերի թաղմաղղ ալլ երկիրներէ (տրիանկի Համար Զուիցիբիա կամ Փանատա), ուր թաղաքապետութեան Հակադրութիւնը սահմանուած է իրաւունքներու ու պարտաւարութիւններու Հասարակութեան ազատական շրջանումով եւ ոչ թէ յարանուանութեանց միջին ուժերու Հասարակութեան պահպանման մասնաշաղկապներ, սակայն թէ արդարապէս ըլլալ կամ ոչ այդ մասնաշաղկապներ:

⁴ Movimiento Peronista de Extranjeros ժողովանկաններուն, որ 1973ին Զորավար Խուան Տոմինկո Փիլոնի թաղաքական արտօրէն Արժանքին վերադառնալէն ու երրորդ անգամ նախագահ ընտրուելէն յետոյ կոչուեցաւ. Movimiento Internacional Peronista Հոս պէտք է յատկացնել, որ ետարը յոյսքի գործածութեամբ արժանքինեան ընկերա-թաղաքական ոլորտին մէջ կը Հասկցուի երկրի ընտելէ մը որ թաղաքապետ չէ: Աւելին, 30 ու 30ականներուն արժանքինեան աշխարհագրական ազգայնականութիւնը ետարը կը նկատէր յատկապէս Ենթազգային կենտրոն Արժանքին եկած գաղմտականութիւնն ու անոնցմէ սերտները, մասնաւոր թշնամանք ցուցարեղելով յատկապէս Կրեաններուն Հանդէպ, Նոյնիակ այն պարագային, կըր գաղմտականութեան սերտները արդէն արժանքինեան կըր ու մասնակից՝ երկրի Եղբայրներին «Օտար» յոյսքը, սնուշտ, բանականորէն Հասկնալի չէ, բայց իրաւական էտ-թաղաքապետ շրջանումէն, որովհետեւ Հարցական է Նոյնիակ արժանքինեան ինքնութիւն մը որ Ենթազգային գաղմտականութեան կը միտէ իր տեղը այդ ինքնութեան կազմաւորման Եղբայրներին մէջ, որ, փաստորէն, տեղի ունեցաւ Նոյն գարուն...

⁵ Թիլլըյա Յովհաննէսեան այս սահմանումը տուած է American Historical Associationի 1990ի տարեկան Համագումարին ընթացքին, Diasporas and Migrations in History կեղծութեան թեմայով: Գիտատեղով մասնակիցները զգուշացուած են յատկապէս մեթո-

տարանական դուստրոֆիաներին, որ սփռված են երևալիս ուսումնասիրությունը անուստրոֆիաներին պիտի դիմարարի: (Karen J. Winkler, "Historians Explore Questions of How People and Cultures Disperse Across the Globe", *The Chronicle of Higher Education*, January 22, 1999)

⁶ Հնկերային երևույթները միաժամանակ կառույց ու հոլոգրաֆ ընկալող տեսարանական գլխուկը դարձրեց social constructivism է: Միջազգային շարաբերություններու ներքին մէջ այս դարձրեց ներկայացուցիչները հետեւորդներն են Critical Theoryի հասանքին: Adler, Ruggie, Katzenstein, Wendt եւ ուրիշներ, միջազգային զարգացականութիւնը կը մեկնարանեն որպէս ճիշդիցիային կառուցում: Հակառակ որ խրատական տեսարան իր յատուկ մտայնութիւնը ունի, յանախ քննադատական ուսումնասիրութեան առարկայէն, սակայն զրոյթը բոլորին պարզապէս կը կարեւորուի գաղափարներու գերակատարութիւնը, աւելի՛ քան նիւթական իրականութեան եզրադրանքները: Սփռուող որպէս ճիշդիցիային կառուցում հասկնալու տեսարանական շուշադրեց մտայնութիւնը Alexander Wendtի գաղափարը (նկղզի ինք կը սահմանի) constructivism է, ուր նիւթական իրականութիւնը, կամ կեանքի պարտադրանքները, իրենց սեղը ունին որպէս կառուցիչ, որոնք կ'ազդեն ընկերային հոլոգրաֆի կազմաւորման ու ընթացքին վրայ, սակայն միւսին մասնական այս կառուցիչները կը յատկանշեն մտաւորական (գիտելական) ներդրումով: Wendt լոյս ընծայեց *Social Theory of International Politics* հատորը (Cambridge University Press, UK, 1999) ուր կը ներկայացնէ տեսութիւնը: Անկամ մը եւս՝ այս տեսութիւնը կը վերաբերի մասնաւորաբար միջազգային շարաբերութիւններու, սակայն չեն տեղ գտած թի՛ մեթոտարանական եւ թի՛ դոյուսմենական (ontological) տեսակէտերը կարելի է օգտագործել կամ յարմարեցնել սփռուող գիտութեան:

⁷ Fouad Ajami, ուսումնասիրելու համար արաբ ազգայնականութեան գաղափարը, կը դիմէ յատկապէս պատումին եւ իր տեսակէտերը կը հիմնուորի արեւել գրականութեան, շահաստորութեան, յուշագրութեան եւ ընկերային ու զարգացական մեկնարանութիւններու ընդմէջէն թիւղ գաղափարներու վրայ: Միջազգային շարաբերութիւններու մասնագէտի մը համար այս մեթոտը կրնայ ոչ աշխարհ ուղղափառ, կամ զգրական ըլլալ, սակայն ինչպէս ինք կը գրէ *The Dream Palace of the Arabs* (Vintage Books, New York, 1999) հատորին նախաբանին մէջ՝ Վրենք իրենց, սկզբնականներու ու զարգացաններու մէջ, արաբական աշխարհի կարեւոր զարգացներուն մէջ - Պէքուիթ, Պաղատա, Գաժաֆու, Գաճիթէ - արարները կառուցեցին իրենց երազային պալատը, մտաւորական կառույց մը ոչ կրօնական ազգայնականութեան ու արգիականութեան: Դժուար չէ զուգահեռներ գծել Սփռուող կառուցողական հոլոգրաֆին հետ, անկամ մը եւս պահելով հարկաւոր ամէն նուստրոֆիան Ամէն պարզապէս, Այամի ուսումնասիրական մեթոտը ոչ միայն քննադատելի է սփռուող գիտութեան համար, այլեւ քննադատելին ընծայելին է ու ամէնէն յանախ օգտագործուողը:

⁸ *Sh'w' Immigrants and Minorities պարբերաթերթի յատուկ թիւը՝ Arab and Jewish Immigrants in Latin America: Images and Realities* (Volume 16, March/July 1997, Numbers 1 and 2) խմբագրութեամբ Ignacio Klichy եւ Jeffrey Lesserի Այս համարին մէջ մասնաւորաբար Fabiana Sabina Tolcachierի՝ "The History of Jewish Immigration to Argentina: Problems and Perspective" եւ Theresa Alfaro Volcampի՝ "The Historiography of Arab Immigration to Argentina: The Intersection of Imagery and the Real Country" կ'անդրադառնան այն հարուստ գրականութեան որ գոյութիւն ունի եւ, յատկապէս, թուլ կու տայ ցնձադատական ընթերցում մը:

⁹ Հարուստ Ամերիկայէ մէջ հայկական մամուլը պատմութիւնը ուսումնասիրած է կարգապէս Հասաստան Արժանիքին եւ Ուրուկուայի մէջ հայկական մամուլի մասին իր աշ-

- խոստարությունը, ներկայացրած 1980-ին Հայաստանի անկախության համարումը և ընթացքը, Հայաստանում է *Los Armenios en América del Sur* Հասարակ մեջ, Յուսուկ Առաջինի թերթին մասին ուսումնասիրություն մը, 1981-ին թերթի Ծամակին առիթով Հայաստանում բացառիկ թիվն մէջ (Hitos en las seis décadas de ARMENIA).
- ¹⁰ Բառերը առնուած են Մուշեղ Իշխանի այն բանաստեղծութեանն որ գրուած է վերածուելու Համար Համազգայինի նշան ֆայանսեան ձեռարանի քաղաքին Արամշունի միջին հանդիսանքին: Կտորը սքշառու է ոչ միայն իր գրական-գեղարուեստական որակով, այլև խոսում՝ սփիւռքեան գոյութեան ընկալման խնամով: Կտորին հեղինակը, այն Հաստատութիւնը որուն Համար գրուած է, եւ փոխանցած դազաբարն ու ներշնչած գտաւորութիւնն ու նպատակները, բոլորն ալ սերտորէն առնչակից են Սփիւռքի կացութեան խնամին ու նպատակին: Առանց նաեւ մտնելու, որ քաղաքն է հրթիւկան Հաստատութեան մը, Սփիւռքի մէկէն կարելորեն չեն անկախուած, որուն առաքելութիւնն իսկ սահմանուած է բանաստեղծութեան պատգամին մէջ:
- ¹¹ Հեռուութեամբ Gerard Chalandir եւ Yves Ternon (Le Génocide des arméniens, Editions Complexe, Bruxelles, 1980), այդ իրողութեան գիտակցումն ու անոր պատճառած ցնցումը էր բառաբանայ յատկապէս նոր ՄԱԿի Մարզկային Իրաւանց Ենթախմանախումբը, որ ցնցապանութեան վերաբերեալ իր տեղեկագրին մէջ 30-ը պարբերութեամբ էր մէջէն Հայկական Յեղաշրջանութիւնը որդէս պատմական իրադարձութիւն, Քուրդիոյ պատերազմին Ենշումներով վերցուց զայն 1978-ին: Այդ մեւով էր պաշտօնականացուէր Հայկական Յեղաշրջանութիւնը որդէս անցը չունեցած իրողութիւն: 30-ը պարբերութեան վերահաստատման (1985) անշուշտ ալլ արժեւորում պէտք է տրուի, սակայն վերացումը նշանակական զորաւոր ազդեցութիւն ունեցաւ իր ժամանակի Սփիւռքին վրայ:
- ¹² Հակառակ որ Հայաստանին արտագաղթը շատ բան կ'ընէ բառացի խնամով նոր սփիւռքի կազմաւորման մասին, սակայն հարցական է թէ որքանով այս նոր սփիւռքը՝ Սփիւռք է: Ամէն պարագայի այս հարցին լէ որ պիտի անդադրուանայ այս աշխատասիրութիւնը:
- ¹³ Louis Hartz, *The Founding of New Societies*, Harcourt Brace, New York, 1984.
- ¹⁴ Այդ կապն ու անոր հետեւանքները Սփիւռքի մէջ ազգայնութեան դազաբարն հակացութեան ուսումնասիրում է մասնաւորաբար Եւալան Փաթթի, որ 1984-ին London School of Economics-ի մէջ առու. բանաստեղծութիւն մը՝ Longing and Belonging: Issues of Homeland in Armenian Diaspora Nationalism.
- ¹⁵ Seymour Martin Lipset, *Revolution and Counterrevolution*, Anchor Books, New York, 1970.
- ¹⁶ Տե՛ս՝ Harold Innis, *Empire and Communications*, rev. by Marry Q. Innis, University of Toronto Press, Toronto, 1972, եւ անոր տեսութեան ու գործին մասին գրութիւններ՝ William H. Melody (ed.), *Culture, Communication and Dependency: The Tradition of H. A. Innis*, Ablex Publishing, New Jersey, 1981 եւ Daniel Drache (ed.), *Staples, Markets and Cultural Change*, McGill-Queen's University Press, Montreal/Kingston, 1995.
- ¹⁷ Մէջբերումները կատարած է Մարգար Եւրապայանեան Փաթթի (Փարիզ) 9-10 Նոյեմբեր 1984-ի Համարին մէջ (մ.թ. սարի, թիւ 3530, էջ 1) իր ստորագրած «Համազգայինի Հիմնադրութեան Դամակի Առթիւն գրութեան մէջ»: Համազգայինի Դամակի առիթով ստորագրուած այս պաշտօնական խոսքն մէջ Համազգայինի հիմնադրներու պատգամներու մէջբերումը անշուշտ ընական է: Սակայն հեղինակը, որ երկու տարիներու Համազգայինական ու մշակութային գործիչ է Սփիւռքի մէջ, գրութիւնը ձեռնած է «Համազգայինի ձեռարանին հաստատուող ժողովուրդին», որով եւ մշակութային-կրթական

Հաստատութեան այս նորադրին ու բանդուզն նորադրին՝ Մարտիկի մէջ Յեմարանի մը կառուցման համար այ այդ պատգամները կը պահեն իրենց իմաստը Ըսել, թէ Համազ- գայիցը առաջ 1920ականներու Հետազնոյած նպատակները կը Հետազնոյէ, անուշա սրտայ է: Ետադրականեան նոյն թղթուածին մէջ կը գրէ. «Ներկայիս, ան (Համազգայիցը) կը զինադրուէ նոր մարտահրուէրներ, Հայաստանի մէջ եւս, կը թափան, հրատարակ- ական եւ մշակութային գործունէութիւն տարածելու, կազմակերպելու նպատակով, միշտ Հաստատութիւն մտայով իր հիմնադրիչներու գծած ուղիներ: Եանթի ու Ազգայնական բանախօսութիւններու առջ ըստիններու մշտապէս 70 տարի յետոյ ցոյց կու տայ պարզապէս թէ սրբան ազգայնի եղած են անոնք ու գրոյցման Սփիւռքի Հայրօրոյցին մէջ զիկայար զեր կատարած անբող սերունդներ:

²⁴ Վճի, Երկամսեայ Հանդէս մշակութի եւ պատմութեան, 2. տարի, թիւ 3, Յունիս-Սեպ- տեմբեր 1928, էջ 7-8:

²⁵ Վրացեանի իտալերուն մէջերումը կատարած է Վրէժ-Արմէն Արթինեան «Աճառածելու է Ինքնագնահատումը թղթուածին մէջ» (Հոյզեան, 17 Նոյեմբեր 1907, vol. 19, թիւ 26 (950), էջ 17):

²⁶ Այդ սերունդի մասին տե՛ս յաւելագէ՛տ՝ Քէյթիշեանի աշխատասիրութիւններէ՛ն՝ Terrorism in Modern Armenian Political Culture (Leonard Weinberg (ed.), Political Parties and Terrorist Groups, Frank Cass, England, 1992), Martyrdom as Legitimacy: Terrorism, Religion and Symbolic Appropriation in the Armenian Diaspora (Paul Wilkinson and Alasdair M. Stewart (eds.), Contemporary Research on Terrorism, Aberdeen University Press, USA, 1987), Cultural Narrative and the Motivation of the Terrorist (The Journal of Strategic Studies, Volume 10, Number 4, December 1987):

²⁷ Ժողով, Սեպտեմբեր 6, 1907, Կնոզ տարի, թիւ 19-194, էջ 2:

²⁸ Gurabed Arakelian, Apenas cien años, Առէ՛նք, ԼՅԴ-ականութեան 100ամեակին նախընտան քաղաքիկ թիւ, Դեկտեմբեր 1990:

²⁹ Հարցազրոյց կատարուած Փոլեմոս Արդէս, 14 Մայիս 1998ին աշխատասիրութեան Նոյն- նակին կողմէ:

³⁰ Ըստ կարգադրու Հաստատանի, այդ զգուշաւորութիւնը միւսեղ է 20ականներուն ծաւա- լած արժանիքեան ազգայնամտութեան տարածած սարսափին՝ Հախակոյճեաններու, արեւաստարական միութեանց ակտիւ անդամներու, հրեաներու ու ընդհանրապէս զաղթականներու զէ՛մ ծաւալած հարածանքներու նստանքով: Ազգանշանը տրուեցաւ Յունուար 1919ին, երբ բանուորական գործադուլ մը արիւնալի ճնշումի ենթարկուեցաւ բանակային միաւորներու միջամտութեամբ: Վերջնական Ետադրն անուշով նստեց՝ այդ իրադարձութիւնները շուտով հակամտական բնոյթ մը ստացան եւ անոնց զու՛գ քա- ջին մաքրագրագ Փոլեմոս Արդէսի ժողովրդական շուկայ Օնաէ շրջանի հրեայ վաճառ- կաններն ու արեւաստարները, որոնց խանութները ենթարկուեցան յարձակումի, թա- լանի ու քանդումի տեսնել՝ Boleslao Lewin, La colectividad judia en la Argentina, Alzamor editores, Buenos Aires, 1974, cap. VII, Jose Maria Ghio, La cuestion nacional y la cuestion judia en el pensamiento catolico argentino de principios de siglo, Universidad Torcuato Di Tella, Working paper n° 4, Buenos Aires, 1968): Հաստատանի կարծիքով այս արիւնալի իրադարձութիւնները ցնցել տպաստութիւն հղած են նոյն շրջանին մէջ իրենց խանութները ունեցող Հարերուն վրայ, որոնց յաջորդ տասնամեակին, երբ Manuel Calvas կը հիմնէ Փաշխտական Liga Patriótica, վկայ կ'ըլլան արժանիքեան քաղաքա- կանութեան մէջ հակազաղթականութիւն տրամադրութիւններու արժանի եւ, մասնաւոր- ըրաբար, այդ տրամադրութիւններու Համակարգ զինուորականներու: Հետո՛հետ՛ ակնի տիրական ներկայութեան քաղաքական բեմաւարձակելն վրայ Աօր: Uruburuf պետա-

կան հարուստը 1980ին սկիզբ դիտել այս ամբողջ կեն դար տեսած գիտություններու մասնագիտութեան ներքին զարգացման (Քիչը է, որ Liga կամ յետագային Paramilitar Guardia Blanca հիմնականին մէջ հակամտական ուղղութեամբին ունեին եւ փաստ չկայ որ հայ գաղթականութիւնը առանձնապէս հարմարեալ ենթարկուած ըլլայ, սակայն հակառակ է այլ արամադրութիւններու ներշնչած վաղը Եղեանի ու արադրութեան զանա փորձառութիւնները տակաւին շատ թորմ պահան հայ համայնքին: Ի դէպ, արմանքիներէն Ալը ուսումնասիրած David Rockը համար գաղթականութեան հարցը դադրեցու զարգացման հարց ըլլալէ միայն երբ Փերոն նախագահական ընտրութիւնները շահելով իշխանութեան հասու: 1948ին (David Rock, *La Argentina autoritaria*, Ariel, Buenos Aires, 1968):

- ²⁰ ՔՊարզական Մարզանքները Հնուս, *Արմենիա*, 29 Սեպտեմբեր 1966:
- ²¹ ՔՊարզութեան Ազգական, *Արմենիա*, 28 Մարտ 1987:
- ²² *ԱՄԻ Հարաստանը*, Ներքալ 7- օտարի, Հոկտեմբեր 1984, թիւ 41:
- ²³ Զինուորական դադանի սթանկներու յատկացումը նաեւ յարմարեալեան զարգացմանութեան իրարատու է 1984 դարու, ազատագրական կռիւներէն ի վեր: Գրեթէ բոլոր պատարարները Սեմոն Պոլիմարէն միջեւ: Սան Մարթին ու Արժիկա մաս կազմած են սթանկներու եւ հոն նրազրած իրենց գործունեութիւնը:
- ²⁴ Հային ամերիկեան երկիրներուն մէջ Արմանքին եզու վերջինը որ պատերազմ յարարարից նախ Գերմանիոյ դէմ եւ դուրս եկաւ չէրգտութեան զիրքէն Արմանքին չէրգտութիւնը եւ պատերազմ յարարարիցու այս շուշարումը, որուն պատճառներէն էր նաեւ արմանքիներէն արուան զինուորական խաւին համակրանքը Գերմանիոյ, ընակա-նարար Դաշնակիցներուն, եւ ԱՄՆի առանձնաբար, հանկի չէր: Արմանքին մաս ԱՄՆի դեսպան Spruille Braden, որ անձեական հակակրանք ունէր Զորավարին հանդէպ: Ընդ-րանկեան 1948ին նախագահական ընտրագալարի ընթացքին Փերոնի դէմ հրապարակա-կան յարարարութիւններով հանդէս գալու եւ զորակցելու ընդդիմադիր ճակատին:
- ²⁵ S.M. Raiman Rein, "Political Considerations and Personal Rivalries: Peronist Argentina and the Partition of Palestine", *Diplomacy and Statecraft*, Vol. 8, N° 2, July 1997 եւ Ignacio Klich, "La posibilidad de asentamiento de palestinos en la Argentina (1948-1952): una perspectiva comparada", *Estudios migratorios latinoamericanos*, 9, numero 26, abril 1994:
- ²⁶ Հարցազրույց:
- ²⁷ S.M. CNI արխիւ. թիւ. A278, E102711:
- ²⁸ *Արմենիա*, 13 Սեպտեմբեր 1976:
- ²⁹ Գ Յուլիսը երկրի ազգային տանն է:
- ³⁰ Ըստ Տոքթ. Փարուզայ Օհանեանի Փերոն ընդունած է Հայ կաթողիկէ համայնքի Առաջ-նորդը:
- ³¹ Օսմանեան կայսրութեան նկող գաղթականութիւնը 1984 դարուն նման էր որպէս ՔՊարզութեան, արեւելի ինչպէս բոլոր հրեաները շուստ էին: ՔՊարզութեան կը գործածուէր առանց տարբերելու: Հարց, արտաք եւ թուրքը, որ, ի դէպ, միջնարեւելեան գաղթակա-նութեան նախագալարի թուրքամակը կազմող սպորտիւնը եղած է:
- ³² Ալը թուականներուն Պուենոս Ալեյսի մէջ հրատարակուող *Expon* պայմանաւ համա-նազարմար թերթի Դեկտեմբեր 1965ին թիւին մէջ (7- օտարի, թիւ. 80) կարելի է կարգալ Փերոնի ողջունի խոսքը ոմն Խորիէ Միլոսեանի, որ նախագահ էր նոյնիման 20ի տանա-կատարութեան յանձնարարողին: Ողջունի խոսքը ուղղուած է Հարաստանի խորհրդա-նարման 33րդ աստիղալարի տնտեսագրութեան առթիւ: Միլոսեան Ռաֆիէ Միլոսե-անի հետ կապ չունի եւ չիլ մը հակասական կը թուի, որ Փերոն ողջունի խոսք ուղղած ըլլայ համայնադար ընդթի մեծարդի մը: Կարապետ Հասանեան անհասանական չի

նկատեր, որ Փերոն, կամ ակնի Երչը՝ իր Հանրային յարաբերութեանց պատահա-
նատուն, շուտով ըլլայ եւ անկը շփոթան Հայ փերոնականներու դիվազարն Հետ Ա-
մէն պարտալի կրօնութիւնը բարոյացական է Հայ Համայնագրներու փորձին՝ ճա-
տենայու Փերոնի:

²⁰ Անոնց կարգին՝ մասնաւորաբար նախագահ Ռուս Աւթոնիին կողմէ Յ Մեղտեմերը
1987ին Հարկան Յեղաազանութեան հրապարակային ճանաչումը Ասոր Հասնելու
Համար Համայնքի բոլոր կազմակերպութիւնները միացեալ նախաձեռնութեամբ եւ ներ-
կալաբարձրական պատուիրակութեամբ մը պաշտօնական Հանդիպում ունեցան նախ-
գահին Հետ: Հայ փերոնականները չէին յաջողած Փերոնի Հետ տեսակցել ի մէջ ալլոց Հա-
մայնքի ներքին պատակումներու պատճառով, եւսմէ չէին ներկայացներ, Հետևաբար
Փերոն չէր Հետաքրքրուած Հայերով: Համապարտութիւն միացեալ պատուիրակութիւն
մըն էր որ Աւթոնիին Հետ տեսուեկաւ, առակի՝ Աւթոնիին իր յարաբարութիւնը կա-
տարեց երկրին մէջ նախատեսուած խորհրդարանական ընտրութիւններէն երեք օր ա-
ռաբ... Հարցականի տակ չի դրուիր Աւթոնիին քարոսական յանձնառութիւնը, բայց
իրականի պուղաքրութիւնը այնքան ալ պատահական չէ. Հայ Համայնքը ըստ երեւոյ-
թին Աւթոնիին Հետաքրքրած էր, ինչ որ, քնականաբար, դրական զարգացում մըն է
Համայնքին Համար:

DIASPORA AND POLITICAL INTEGRATION:
ARMENIANS IN THE PERONIST MOVEMENT
(Summary)

KHATCHIK DER GHOUKASSIAN

"Politics" had always a special meaning for the Armenian Diaspora. Organized in the 1920s, Armenian communities all over the world defined their collective existence as "temporary," hoping for an eventual return to their homeland sometime in the future. Though supporting or rejecting the Soviet regime in Armenia polarized Armenians all over the world, the importance of the homeland for national survival has rarely been questioned. Based on the modern understanding of national identity, which was socially constructed during the 19th century Awakening period, Armenian communities evolved in the context of ghetto-like structures to resist "alienation" and maintain the crucial elements of national identity: language, faith, historical memory, family, social links, etc. Within this idealized structure, participation in the political process of host-countries with organized Armenian communities was rejected. It was not perceived important for national survival. Furthermore, political integration was understood as dangerous.

The same was true for the Armenian community in Argentina. Yet, during the presidency of General Juan Domingo Peron (1946-1955 and 1973-1974), a group of Armenians, all active in community organizations, saw an opportunity in the gestures that the government made towards immigrants to propose a change in the way Armenians conceived their Diaspora presence. By participating in the Peronist Movement and trying to convince their fellow Armenians about the benefits of their initiative for the future of the community, they anticipated a renewal of self-awareness and identity. Their viewpoint inevitably came on the agenda of the Armenian Diaspora with the independence of Armenia and the improbability of "return." The Armenian Peronists failed in their endeavor, but their case is paradigmatic of how Diaspora was formed and conceived its place, role and future for almost seven decades in the 20th century.

Based on this case study the article conceptualizes the self-awareness of the Armenian Diaspora with respect to politics and political integration. This retrospective look at the understanding of Armenian national identity during the Cold War years aims at launching a much-needed debate about the renewal of the meaning of Diaspora in the global era.